

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Katedra teorie kultury – kulturologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Adéla Hrabáková

LIDSKÉ OSTATKY – RELIKVIE, ARTEFAKT, EXPONÁT

HUMAN REMAINS – RELICS, ARTIFACT, EXHIBIT

Praha 2011

Vedoucí práce: PhDr. et Mgr. Martin Rychlík, Ph.D.

„Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne 15.12.2011

Podpis.....

Děkuji svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. et Mgr. Martinu Rychlíkovi, Ph.D. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Dále děkuji PhDr. Pavlu Onderkovi z Náprskova muzea za poskytnutý rozhovor.

Praha 15.8.2011

Abstrakt:

Autor: Adéla Hrabáková

Ústav: Univerzita Karlova

Obor: Katedra teorie kultury – kulturologie

Název práce: Lidský ostatek – relikvie, artefakt, exponát

Vedoucí práce: PhDr. Martin Rychlík

Počet stran: 51 + přílohy

Počet příloh: 13

Rok obhajoby: 2011

Klíčová slova: Relikvie, artefakt, exponát, ostatky, smrt, hroby, mumie

Cílem práce je shromáždit a analyzovat data o vnímání lidských ostatků z různých kulturních pohledů a z hlediska historie. Metodou je použití dostupné literatury, osobní průzkum a konzultace s odborníky. Práce je rozdělena na několik sekcí, které by měly pokrývat oblasti přístupu k lidským ostatkům – techniky jejich zachování, náboženské hledisko, etika vystavování ostatků.

Abstract:

Author: Adéla Hrabáková

School: Charles University

Title: Human remain - relic, artifact, exhibit

Program: Theory of Culture

Consultant: PhDr. Martin Rychlík

Number of pages: 51 + attachments

Number of attachments: 13

Year: 2011

Key words: Relic, artifact, exhibit, remains, dech, gravis, mummies

The aim of work is to analyze datas about perception of human remains from different historical and cultural points of view. Method is using a relevant literature and consulting with experts. The text is divided on sveral sections, which should cover different treatements of human remains- the religion view, ethics and techniques of exhibiting.

Obsah

1. Úvod	8
1.1 Vymezení cílů	8
1.2 Předpoklady a východiska	9
1.3 Metodologie práce	11
1.4 Vymezení pojmů	12
2. Relikvie	14
2.1 Co je to relikvie?	14
2.2 Křesťanství a relikvie	16
2.2.1 Typologie relikvií	16
2.2.2 Historie relikvií	17
2.2.3 Padělání relikvií	18
2.2.4 Církevní stanovisko	19
2.2.5 Relikvie v moderní společnosti	20
2.3 Ostatky v antickém světě	21
2.4 Buddhismus a relikvie	22
2.5 Relikvie v afrických nativních náboženstvích	23
3. Artefakt	25
3.1 Mumie	25
3.1.1 Způsoby mumifikace a konzervace těl	27
3.1.2 Mumie Jižní Ameriky	32
3.1.3 Mumie sakrifiální	35
3.1.4 Egyptské mumie	36
3.1.5 Britská kolonizace	37
3.1.6 Mumifikace v současnosti	38
3.2. Kostnice	41
3.3. Lovci lebek	42
4. Exponát	45
4.1. Etické otázky	46
4.2. Historie vystavování ostatků	47

4.3.	Bodyworlds	49
4.4.	Nastínění řešení etiky vystavování ostatků	50
5	Závěr	52
	Seznam použité literatury	54
	Obrazová příloha	60

1 ÚVOD

1.1 Vymezení cílů

Cílem práce je blíže se zabývat problematikou kulturně podmíněného zacházení s lidskými ostatky. Vztah společnosti k lidským ostatkům je pro kulturu určující a jde o jev natolik důležitý, že si zaslouží více pozornosti, než kolik je mu v současné západní společnosti věnováno. Navzdory tomu, že se jedná o tak zásadní téma, existuje velmi málo ucelené literatury, která by se teorii zacházení s ostatky celistvě věnovala. Existují pouze dílčí studie, ze kterých povětšinou vycházím¹. Protože zacházení s ostatky je jevem univerzálním, nelze toto téma uchopit v celé jeho šíři. Pro potřeby svého zkoumání této problematiky jsem si proto vytyčila dvě pomyslné osy, horizontální a vertikální, z nichž horizontální osa představuje geografické prostředí a vertikální naznačuje kulturně-historickou diferenciaci. Ke studiu problematiky zacházení s lidskými ostatky přistupuji především z hlediska osy vertikální, tedy z kulturně-historické perspektivy. Hlavní cílem práce je sledování vývoje přístupu k lidským ostatkům v jejich symbolickém významu od relikvie přes artefakt až po exponát. To, jak v dané kultuře vnímáme mrtvá těla a jak se k nim chováme, vypovídá o této mnohé, více, než by se na první pohled mohlo zdát. Proto považuji klasifikaci vztahu k ostatkům za důležité téma antropologického zkoumání. Pohřebním rituálům, jakožto rozšiřujícímu tématu, se zde záměrně vyhýbám a soustředuji se pouze na zacházení s fyzickým ostatkem. Téma nabízí mnoho dalších námětů ke zpracování, které by ovšem předpokládaly větší rozsah práce.

1.2 Předpoklady a východiska

¹ Především z prací LAWRENCE, S. C. *Beyond the Grave – The use and Meaning of Human Body Parts: A Historical Introduction*. Iowa city, University of Iowa Press, 1998.; GEARY, P. J. *Furta Sacra: Theft of Relics in the Central Middle Ages*, Chichester, Princeton University Press, 1990 a sborníku *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Fyzická existence člověka je nevyhnutelně zakončena smrtí. Ve chvíli, kdy lidské tělo projde procesem smrti, stává se z něho lidský ostatek a společenství pozůstalých je tudíž vystaveno nutnosti se s tímto ostatkem určitým způsobem vypořádat. Díky kultuře lidský ostatek není chápán pouze jako fyzický relikv, ale stává se předmětem, který je definován svojí symbolikou.

Lidský ostatek má důležitost zejména jako symbol. Abychom mohli k ostatkům zaujmout jakýkoliv etický postoj, musíme především pochopit jejich symbolický význam. Je však potřeba si uvědomit, že tento symbolismus se výrazně liší dle dané kultury nebo sociálního zázemí. Zacházení s ostatky se ostatně může měnit i ve stejné kultuře v průběhu času. Každý člověk automaticky zaujímá k lidským ostatkům specifický postoj. Samotná podstata ostatků nás nutí se vůči nim vymezit, ať už pozitivně nebo negativně. Tento postoj je výsledkem procesu akulturace.

Složitá symbolická nástavba spojená s pohřbíváním mrtvých je charakteristická pro druh *Homo sapiens*. Stejného názoru je i antropoložka Susan C. Lawrence: „Performing specific rituals over the dead, be these for „proper“ burial, entombment, or cremation, has long been held, indeed, to be one of the central characteristics distinguishing the truly human from the animal“² První pohřby se objevují již v období před 50 000 lety, především v Evropě a na Blízkém Východě. Nalezené hroby, k jejichž objevům začalo docházet především začátkem 19. stol. byly připsány neandrtálcům, jako důsledek jejich raného rituálního chování. Ovšem zda byly tyto pohřby skutečně cílené nebylo dosud prokázáno. Nezpochybnitelné hroby se objevují až v období pozdní doby ledové v Eurasii, tedy před 40 000 lety. Do těchto hrobů byly mimo jiné vkládány i materiální a umělecké artefakty, např. korálky a zbraně.³ (viz obr. č. 1)

Díky silné symbolické propojenosti s předky vnímáme tyto jako prodloužení své vlastní existence směrem do historie a ukotvení naší současnosti. To, jakým způsobem s ostatky předků zacházíme, zakládá předpoklad, že stejně bude nakládáno i s ostatky našimi. Zacházení s ostatky je tedy výrazně propojeno s etickým cítěním. Nedůstojné a ponižující zacházení s ostatky, kterých si ceníme, vnímáme jako urážku nás samých. V důsledku principu sympatetické magie (s odkazem na teorie J.G.Frazera⁴) se na ostatky předků vztahuje předpoklad jejich fyzického propojení s potomky a jakékoliv jejich znesvěcení je vnímáno

² LAWRENC, S. C. *Beyond the Grave – The use and Meaning of Human Body Parts: A Historical Introduction*. Iowa city, University of Iowa Press, 1998. s 112

³ BAHN, P. G. Hroby, hrobky a mumie, b.m.v, Argo, 1997, s 34-41

⁴ FRAZER, G. J. *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství*, Český Těšín, Praha, 1994. s 18-49

jako dehonestace celé skupiny potomků. Lidský vztah k mrtvému tělu je natolik hluboký, že zohavování mrtvol může mít pro pozůstalé silné emocionální odezvy. Pohanění mrtvého těla dokonce sloužilo jako výhrůžka a součást trestu, užívaná k sociální regulaci. “Just as parts of the saintly bodies were long venerated in Western culture, so were the bodies, and part of the bodies, of dying heretics and criminals burnt, dismembered, hung to rot, or crudely buried outside of consecrated ground in order to continue their punishment into the next life“⁵

Mrtvé tělo s sebou nese představu o zemřelém. Nelze oddělit jeho fyzickou stránku od jeho bývalé osobnosti, proto je těžké přijímat ostatky pouze jako předměty. Způsob, jakým se k mrtvému tělu chováme, je pouze odrazem toho, jaký statut měl zemřelý v dané společnosti. Výsledkem tohoto vztahu k zemřelým je preformace pohřebních rituálů. Na rozdíl mezi vnímáním ostatků poukazuje Susan C. Lawrence, která potvrzuje, že způsob jakým byly tělesné ostatky vnímány a používány v rozdílných časech a na rozdílných místech přímo závisely na významu (status, moc, síla atd.) člověka, ze kterého ostatky pocházely. Těla svatých a těla kriminálků měla ve středověku velmi rozdílné významy, i přes jejich na první pohled společnou vlastnost, jíž je “neživost”.⁶

Pokud se zabýváme pohřebními rituály, musíme nejprve vždy začít u lidských ostatků. To je ta jediná syrová materie, která nám pomáhá dešifrovat symboliku opředenou okolo ní. Ostatek je to, co stojí na počátku procesu rozplétání všech ostatních významů spojených se smrtí, které vznikly právě kvůli mrtvému tělu. To potvrzuje i archeoložka Susan Gillespie „When archaeologists encounter dead, they are most immediately confronted by physicality and mortality of individual human beings.“⁷ Co se rituálů smrti týče, fyzický ostatek představuje jejich nejlépe exaktně popsatelnou složku, zvláště pokud postupujeme směrem do dávnější historie.

Zacházení s ostatky jde také ruku v ruce s náboženstvím. Přejít mezi stavem života a smrti dozajista spadá do sféry spirituální. Předpoklad duše je produktem víry, a tudíž její odloučení od těla musí být provázeno rituálem. Od toho se odvíjejí významy, jaké ostatkům přisuzujeme. Symbolika ostatků se různí, od relikvií, které v sobě nesou vysoký náboženský náboj až k artefaktu, jenž je naopak často spojován s magickými významy. Důležitým faktorem ve vztahu k lidským ostatkům v určitých společnostech je představa členů této

⁵ LAWRENC, S. C. *Beyond the Grave – The use and Meaning of Human Body Parts: A Historical Introduction*. Iowa city, University of Iowa Press, 1998. s 117

⁶ LAWRENC, S. C. *Beyond the Grave – The use and Meaning of Human Body Parts: A Historical Introduction*. Iowa city, University of Iowa Press, 1998. s 112

⁷ GILLESPIE, S. D. *Body and Soul among the Maya: Keeping the Spirits in Place*, Archeological Papers of the American Anthropological Association, 2002, vol. 11, no. 1. s 67-78

společnosti o tom, kde tzv. „lidství“ nebo „duše“ přebývá a jakou má souvislost s tělesnou schránkou. Ve většině případů představuje sídlo duše lidská hlava a proto je lebka je také jedním z nejvýraznějších a nejpoužívanějších symbolů smrti, který se objevuje napříč kulturami. Například v křesťanství získává symbol lebky i filozofický přesah, který má věřícím připomínat neustálou přítomnost smrti a je spojen s latinskou frází „Memento mori“⁸. Lebka je natolik jednoznačným vyjádřením smrti, že se stala téměř univerzálním piktogramem pro nebezpečí.

Některé části těla jsou jakožto symboly lidství charakterističtější než jiné (např. ruka, oko, stehenní kosti). Je to z toho důvodu, že jsou na první pohled jednoznačně rozpoznatelné jako součásti lidského těla. Nesou v sobě nezaměnitelnou symbolickou a vizuální známku lidskosti. Tyto ostatky se nejčastěji stávají relikviemi- viz kapitola 2.

„The fact of death injects the corpse into both art and religion, as well as occasionally into our daily lives, where it can be symbolic of our own grief over the death of the person who used inhabit it.“⁹

1.3 Metodologie práce

Ve své práci člením ostatky do tří základních kategorií – relikvie, artefakt (v užším slova smyslu) a exponát. Dělení je založeno symbolice, která je ostatku přiřazována. Zařazení nemusí být jednoznačné, často je arbitrární - jeden ostatek lze zařadit do všech tří kategorií dle percepce nahlížeatele. Tzn. že například maorská tetovaná lebka *pakipaki* může mít pro kmen A funkci relikvie, jelikož jde o ostatek někoho významného. Tato lebka pak mohla být zcizena kmenem B, který ji považuje za artefakt, jenž autorizuje jejich superioritu nad kmenem A. Nakonec je tato lebka vystavena v muzeu, kde ji návštěvník vnímá jako exponát, jehož prostřednictvím si formuje představu o původní kultuře Novozélandanů. Zařazení ostatků do kategorií je tudíž subjektivní a odvislé od prostředí. Každé kategorii ostatků se věnuji v samostatné kapitole. Vzhledem k omezenému rozsahu práce není možné udělat kompletní rozbor těchto kategorií s vyčerpávajícím výčtem ostatků. Proto se zaměřuji pouze na jevy a konkrétní případy, které reprezentativním způsobem demonstrují předmět mého zkoumání.

Zaměřuji se především na angloamerický civilizační okruh, zejména v poslední kapitole, protože pro účely dané práce je nejlépe popsitelná a mohu vycházet i vlastních pozorování.

⁸ do češtiny se nejčastěji překládá jako „pamatuj na smrt“

⁹ QUIGLEY, CH. *The Corpse: A history*, b.m.v., McFarland & Company, 1996. s 2

Ostatní informace čerpám z relevantních zdrojů uvedených v bibliografickém přehledu. Zároveň vycházím z osobního rozhovoru, který mi laskavě poskytl jeden z předních českých egyptologů Pavel Onderka.

Citace zanechávám v originálním znění v situacích, kde by překladem mohl být původní význam pozměněn. U citací, u nichž obsah nedojde překladem k úhoně, pro větší pohodlí čtenářů text volně překládám.

1.4 Vymezení pojmů

Za lidské ostatky ve své práci označuji mrtvé lidské tělo a jakékoliv jeho části, stejně jako je definuje český právní řád.¹⁰ Tato právní úprava navíc rozlišuje pojmy pozůstatky (do pohřbu) a ostatky (po pohřbení). Já ve své práci k tomuto rozdělení v textu práce pro zjednodušení nepřihlížím a obojí označuji termínem ostatky.

Tato úprava také předepisuje, že s lidskými ostatky má být zacházeno s ohledem na pietu a důstojnost a nesmí se s nimi zacházet způsobem, který by se dotýkal mravního citění pozůstalé osoby nebo veřejnosti. Zákon také definuje způsob, jakým smí být tělo pohřbeno.

Profesorka historie Alexandra Walsham udává základní definici ostatku v historickém kontextu: „At the most basic level, a relic is a material object that relates to a particular individual and/or to events and places with which that individual was associated. Typically, it is the body or fragment of a body of deceased person,...“¹¹ V širším slova smyslu je termín ostatek používán ve spojitosti se symbolickým smyslem, tak, jak jej definuje Annabel Jane Wharthon: „A relic is the remnant of a history that is threatened by forgetting. It records duration and postpones oblivion...A relic is a sign of previous power, real or imagined...It is the living piece of a dead object“¹² Velmi často se termín ostatek používá jako synonymum pro termín relikvie, který má spojitost s náboženstvím. Termín relikvie konkrétně definuji ve druhé kapitole.

¹⁰ Epravo.cz, Lidské pozůstatky a lidské ostatky a nakládání s nimi [online] Publikováno 23.11.2001 [cit. 15.8.2011]. Dostupné z: <http://www.epravo.cz/top/clanky/lidske-pozustatky-a-lidske-ostatky-a-nakladani-s-nimi-15429.html?mail-KNIHOVNA>

¹¹ WALSHAM, A. *Relics and Remains: Past and Present Supplements*, New York, Oxford University Press, 2010. s 11

¹² WHARTON, A. J. *Selling Jerusalem: Relics, Replicas, Theme parks*, Chicago, The University of Chicago Press 2006. s 9

Dílními pojmy, se blížeji zabývám na začátku každé samostatné kapitoly. Konkrétně jde o pojem relikvie (kapitola 2), artefakt (kapitola 3) a exponát (kapitola 4) a dalšími termíny, které jsou s těmito kategoriemi spojené.

2 Relikvie

2.1 Co je to relikvie?

Než přistoupím k mapování relikvií v rozdílných kulturách, je potřeba si pojem relikvie nejprve definovat. Také podotýkám, že zatímco v angličtině má slovo „relikvie“ poměrně široké spektrum významů a často se používá v přeneseném slova smyslu, v českém jazyce je pojem relikvie definován o něco úžeji. Téměř vždy je pomocí něj označována část těla nebo předmět duchovního rozměru, který byl v blízké souvislosti s významným zemřelým. (viz obr. č. 2)

Slovo „relikvie“ pochází z latinského *reliquiae* a vzniklo ještě před rozšířením křesťanství. Překlad slova *reliquiae* je latinský plurál slova *reliquus*, a znamená pozůstalý. Zároveň je příbuzný se slovem *relinquere*, což je překládáno jako „zanechat za sebou“.¹³

Nejdůležitějším rysem ostatků je ovšem to, že jsou signifikantními přenašeči významu a mají duchovní charakter. Ostatky svatých jsou významné především z toho důvodu, že představují „fyzický“ aspekt náboženství, tedy cosi reálného ve světě abstraktního duchovna. „It is an intensely material sign entangled in a spiritual significance“¹⁴ Relikvie můžeme také definovat jako hmotný důkaz truchlení a vzpomínání. Je to jediné reálné pojítko mezi světem živých a mrtvých, memento, které slouží jako vzpomínka na zemřelého. Podstatným rysem relikvie je dále to, že se vždy jedná o předmět úcty a duchovního významu.

Důležité je uvědomit si, že ostatek sám o sobě, třebaže významného člověka, ještě nemusí představovat relikvii. Tou se stává teprve díky významům a víře, které se okolo těchto ostatků kumulují. Uznání ostatků je výsledek určitého kulturního zázemí a složitých sociálních interakcí. „For its potential to be released, a relic had to be generally recognized for what it claimed to be. It had to be welcomed to the community with honour and ceremony“¹⁵

Stručně řečeno, pokud se má z jistého ostatku stát svatá relikvie, je nutné, aby splňoval mnoho výchozích podmínek. Například musí pocházet z osoby, která měla v dané společnosti určitý, nejlépe vysoce morální status. Relikvie vznikají hlavně z ostatků lidí, kteří byli pro danou kulturu pozitivně signifikantní. Dále se pak společnost musí nacházet ve vhodném

¹³ BARNETT, T. L. *The nineteenth-century relic: A pre-history of the historical artifact*, b.m.v., ProQuest, 2008. s 81

¹⁴ WHARTON, A. J. *Selling Jerusalem: Relics, Replicas, Theme Parks*, Chicago, The University of Chicago Press 2006. s 9-10

¹⁵ VINCENT, N. *The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood Relic*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001. s 135

sociálním rozpoložení, které podporuje vznik kultu relikvie. Je také nutné, aby vznikla společenská poptávka po relikvii- tedy prázdný náboženský prostor, který je relikvií vyplněn. Skrze relikvii nabízejí za svaté prohlášení věřícím z jakékoliv sociální vrstvy naději na existenci za hranicemi smrti a na vzkříšení.¹⁶

Pro společné vyznávání určité relikvie je třeba mít stejné kulturně-sociální zázemí. Stále je třeba mít na paměti, že relikvie “sama o sobě” je pouze bezcenným předmětem. Ostatek ve smyslu pouhého předmětu není přenašečem významu. Záleží pouze na míře důležitosti, jaký mu přiřkládají ostatní lidé. Tudíž pro jednoho může představovat ostatek světce relikvii a pro jiného pouze artefakt. „Moreover, unlike a book or illustration, a relic cannot itself transmit this perception from one community to another, even if these communities share identical cultural and religious values.“¹⁷ Naopak výhoda relikvií je ta, že na rozdíl například od svatostánků jsou snadno transportovatelné, tudíž posilování víry může snadno probíhat na místech, v aktuálním čase, kde je to potřeba.

Jak poznamenává Patrick J. Geary, je důležité, aby byl se samotným ostatkem přenášen jeho význam ve formě orální tradice, obrázku světce, o jehož ostatek konkrétně se jedná, nebo ozdobného relikviáře apod. - tedy jakoukoliv podobou formálního uznání. Pokud dojde ke ztrátě původního významu relikvie, což se v historii stává poměrně běžně, pak je ostatku přiřazen význam nový, dle konkrétních norem a situace, ve které se daná kultura momentálně nachází.¹² Tyto změny nadcházejí vždy pouze zevnitř společnosti, nikdy tuto situaci nelze vytvořit uměle. Je to tedy důkaz toho, že nezáleží na tom, zda ony ostatky patří skutečně jistému světcovi, ale je-li to obecné dogma. Podle modelu „*lieux de mémoires*“, který vytvořil v roce 1984 Pierre Nora, jsou lidské ostatky a relikvie spojeny s konkrétními ději a subjekty, okolo kterých lidé splétají legendy a vymýšlejí tradice, které je naplňují pocitem legitimacy.¹⁸

¹⁶ RUPPERT, B. D. *Jewel in the ashes: Buddha relics and power in early medieval Japan*, b.m.v., Harvard University Asia Center, 2000. s 2

¹⁷ GEARY, P. J. *Furta Sacra: Theft of Relics in the Central Middle Ages*, Chichester, Princeton University Press, 1990. s 6

¹⁸ WALSHAM, A. *Relics and Remains: Past and Present Supplements*, New York, Oxford University Press, 2010. s 10-11

2.2 Křesťanství a relikvie

Z dostupných materiálů vyplývá, že největší množství relikvií, nejrozvětvenější terminologie a škála jejich užití se objevuje v křesťanství. Fenomén relikvií je pro křesťanskou víru, zvláště pak pro katolickou, naprosto zásadní. „(Reliques) They were not mere symbols, then, but active spiritual material, existing, as Christ had, in at least two places at once“¹⁹ Vzhledem k tomu, že naše společnost nepochybně stojí na základech křesťanské víry, je její pohled na ostatky pro nás zásadní.

Co se relikvií ve středověké Evropě týče, v drtivé většině případů šlo o ostatky světců. Hovoříme tedy o pozůstatcích osob, které byly z hlediska křesťanské víry nějakým způsobem významné - dokonce to často byly osoby významnější než vlastní předci. Světce definoval antropolog Lawrence A. Babb těmito slovy: „Remarkable moral presence is frequently attributed to individuals who embody this idea, but they are recognized as extraordinary not because of this quality alone. They are also commonly believed to possess miraculous powers, but again they are not revered simply on account of such powers. Such person, rather, blend and fuse the moral and the powerful in a way that generates a unique glow of spiritual energy“²⁰ Svátí zaujímají v křesťanství velmi význačné postavení, neboť svoji autoritu získávají od samotného Boha: „These [the bodies of the Saints] are made treasuries and pure habitations of God: For I will dwell in them, said God, and walk in them, and I will be their God“²¹ Přestože samotné tělesné ostatky byly shledávány ve středověku nečisté a tělesné schránky jako pomíjivé, svátí tvořili výjimku. Jejich smrtelná těla sice zemřela, ale duch žil pro věřící nadále, proto jejich ostatky byly výjimečné.

2.2.1 Typologie relikvií

Katolické dogma rozděluje relikvie na tři typy. První třída relikvií jsou samotné tělesné ostatky. Z těch nejceněnější jsou v pořadí důležitosti celá mumifikovaná těla (viz obr.č. 3), dále lebky, končetiny, krev, články prstů, zuby a vlasy. Výjimku tvoří předměty, které měly přímou spojitost s životem Ježíše Krista, které jako jediné netělesné spadají do první kategorie. Dle Bible byl totiž Ježíš Kristus po své smrti fakticky vyzvednut na nebesa, takže na zemi nezůstal žádný jeho tělesný ostatek. Další skupinou relikvií jsou předměty, které

¹⁹ LAWRENCE, S. C. *Beyond the Grave – The Use and Meaning of Human Body Parts: A Historical Introduction*, Iowa city, University of Iowa Press, 1998. s 116

²⁰ BABB, L. A. *Sathya Sai Baba's Saintly Play*, In *Saint and Virtues*, HAWLEY, S. J. (ed.) , London, University of California Press, 1987. s 168

²¹ DAMASCUS, J. *Three treatises on the divine images*, LOUTH, A. (ed.), New York, St. Vladimir's Seminary Press, 2003. s 106

byly v kontaktu s daným světcem, například předmět jeho osobního užívání, oblečení, které světec nosil nebo předmět který byl použit ke zbavení světce života. Třetí skupinou relikvií jsou předměty, které byly v kontaktu s jednou nebo oběma výše uvedenými skupinami relikvií, tedy například relikviáře, nebo látky, v nichž byly relikvie přechovávány.²² Já se zde zabývám pouze relikviemi první třídy, proto nadále zbylé dvě skupiny vypustím. Třídění ostatků je hierarchické. Relikvie se dělí na různé typy, dle přiznané důležitosti osoby, z jejichž ostatků se po její smrti staly relikvie – tedy např. panna, mučedník, biskup atd. V těchto kategoriích se ještě dělí dle samotného typu relikvie, zda jde o lebku, úlomek prstu apod.

2.2.2 Historie relikvií

O uctívání křesťanských relikvií pocházejí první záznamy přibližně ze 2. stol.n.l. Tento kult nejspíše vznikl na samotných hřbitovech nebo v katakombách.²³ První křesťanské komunity chápaly den smrti mučedníka jakožto den, kdy se narodil do věčného života a proto byl oslavován. „The various relics gave concrete form to the sacral and were signs of the mediation in heaven exercised by the saint in question in times of personal earthly trouble, ...“²⁴. Ovšem tato funkce posilování náboženství se samozřejmě nevztahuje pouze na křesťanství, ale lze ji aplikovat na téměř jakoukoliv kulturu. Například v Mexiku byly poměrně běžné obřady, kdy se z pohřebních komor vynesly ven mumie předků, čímž se pro změnu upevňovala identita národnostní.

Od vydání Ediktu milánského v roce 313 získaly relikvie oficiální statut a dokonce se pro ně začaly budovat malé svatostánky, tzv. *martyria*, přímo určené pro uschovávání ostatků.²⁵ Později se začalo i s výrobou zdobných relikviářů (viz obr. č. 4). Samotné relikviáře tvoří přechodný prvek, který propojuje relikvii s artefaktem (viz kapitola 2). Získávání svatých ostatků bylo ovšem poměrně komplikované, protože porušení hrobu bylo přísně trestáno. Zákaz manipulace s ostatky byl například prosazován římským císařem Theodosiem, jak ve

²² CRUZ, J. C. *Relics: The Shroud of Turin, the True Cross, the Blood of Januarius...History, Mysticism, and the Catholic Church*, Huntington, Our Sunday Visitor, 1984. s 6-12

²³ SNOEK, G. J. C. *Medieval Piety from Relics to Eucharist: A Process of Mutual Interaction*, Leiden, New York, Köln, Brill, 1995. s 9

²⁴ SNOEK, G. J. C. *Medieval Piety from Relics to Eucharist: A Process of Mutual Interaction*, Leiden, New York, Köln, Brill, 1995. s 11

²⁵ SNOEK, G. J. C. *Medieval Piety from Relics to Eucharist: A Process of Mutual Interaction*, Leiden, New York, Köln, Brill, 1995. s 9-10

své knize uvádí Paul Johnson: „Theodosius laid down: 'No person shall transfer a buried body to another place; no person shall sell the relicsof a martyr; no person shall traffic in them.“²⁶

Ve středověku bylo důležité, aby ostatek nebyl poničen, či deformován, především na něm nemělo být znát podléhání času. Perfektní stav ostatku deklaroval prokazatelnou svatost osoby, z níž ostatky pocházely. Od dvanáctého století byla péče o ostatky svěřována biskupovi, který taktéž ověřoval jejich pravost. „They (relics) might be inspected and scrutinised by a bishop or other outsider, or they might reveal their potency by unmistakable actions or signs of a miraculous nature: the incorruptibility of their flesh after death was one such sign“²⁷ Opat byl také pověřen popisováním relikvií, protože ty často byly shromážděny na jednom místě a nezdálo se, že ostatky byly zaměněny s jinými a tudíž identifikace byla mylná. Nejextrémnější metodou testování pravosti bylo vkládání ostatků do ohně. Pokud zůstaly nedotčeny, byly prohlášeny za pravé. Tento test byl například použit v roce 1080, v Eveshamském opatství, kdy byly testovány pozůstatky dvou předchozích opatů, Wistana a Credanuse.²⁸

Svého vrcholu dosáhlo uctívání relikvií v Evropě ve 13. století. Můžeme říci, že kult uctívání středověkých relikvií světců, byl jednou z příčinou rozvoje západní kultury do podoby, v jaké ji známe nyní. Například putování za ostatky bylo po stovky let záminkou pro cestování, dokonce i pro lidi z nižších vrstev. V určitých dobách byly relikvie tou nejceněnější komoditou v Evropě. Díky ostatkům vznikala celá města, stávaly se záminkami pro loupežné výpravy i válečná tažení.²⁹ Relikvie umožňovaly taktéž širokou škálu sociálních interakcí. Sloužily jako symboly moci, talismany, dary, dokonce se na svaté ostatky přísahal.

2.2.3 Padělání relikvií

Pokud hovoříme o relikviích nelze nezmínit fenomén jejich padělání. Protože všechny ostatky jsou si podobné, záviselo pouze na slově autorizované osoby, která jejich pravost potvrdila. Jak již bylo řečeno výše, relikvie byly ceněnými komoditami, a i proto se v 15. století výrazně rozšířil trh s padělanými relikviemi. Podvržené relikvie byly většinou velice

²⁶ JOHNSON, P. *A History of Christianity*, New York, Atheneum, 1987. s 86

²⁷ D'AVRAY, D. London's global university, List of relics [online]. Publikováno 16.8.2010 [cit. 15.8.2011]. Dostupné z: http://www.ucl.ac.uk/history/research_projects/monasticarchives/typology/list

²⁸ HEAD, T. *Saints, Heretics, and Fire: Finding Meaning through the Ordeal*, In *Monks and Nuns, Saints and Outcasts: Religion in Medieval Society*, FARMER, S. – ROSENWEIN, B. H (ed.), New York, Cornell University Press, 2000. s 225

²⁹ JOHNSON P. *A History of Christianity*, New York, Atheneum, 1987. s 129-132

dovedně vyrobené, často prodávané i s vykonstruovanou „hrobkou“ údajného světce. Občas také docházelo přímo ke krádežím relikvií. Ty byly posléze rozděleny na menší části a následně převezeny do jiných zemí. V těchto zemích pak byly vydávány za pozůstatky jiného světce, který byl v dané zemi ceněn. „Obviously the very act of theft often broke the cultural context that gave relic its meaning. When a relic was stolen or sold, it was impossible to steal or sell its old function in its original location.“³⁰ Kromě krádeží z prospěchu existovaly také svaté krádeže, tzv. *furta sacra*. Jejich důvodem byla touha po zvýšení prestiže vlastního města nebo svatostánku. Jeden z nejznámějších případů svaté krádeže ostatku byla krádež ostatku hlavy sv. Anny, ke které došlo v roce 1500. Hlava byla odcizena z kostela sv. Štěpána v Mohuči a následně propašována do města Düren, nedaleko Cách. O tento ostatek se poté obě města soudila a nakonec bylo v roce 1506 rozhodnuto papežem Juliem II. ve prospěch Dürenu.³¹ Je ale zřejmé, že většinou byly ostatky kradeny za pouhým účelem výdělku.

2.2.4 Církevní stanovisko

Církev se samozřejmě snažila vyhybat modloslužebnictví, které okolo relikvií vznikalo. Oficiálním stanoviskem představitelů církevní moci bylo, že relikvie samy o sobě žádnou nadpřirozenou moc nemají. V očích věřících však představovaly jakousi „esenci svatosti“, díky které se mohl člověk přiblížit Bohu. „The Master Christ made the remains of the saints to be fountains of salvation to us, pouring forth manifold blessings and abounding in oil of sweet fragrance: and let no one disbelieve this.“³² Například ve spisu *Summa Theologica* od Tomáše Akvinského je tato skutečnost reflektována v rozhovoru *Vigilantiuse* a sv. Jeronýma. *Vigilantius* zde odsuzuje všechny formy uctívání neživých předmětů, jako jsou například ostatky svatých. Sv. Jeroným mu oponuje tím, že samotné ostatky nejsou určené k uctívání, ale jsou výrazem úcty k nezpochybnitelné svatosti těch, kteří by měli být vzory pro další generace.³³ Realita ovšem byla výrazně odlišná. Pro prosté lidi představovala relikvie mnohem konkrétnější přítomnost duchovna, navíc viditelně spřízněnou s člověkem, než abstraktní představa Boha, jež jim byla předkládána. Proto byly relikvie mnohem atraktivnější a vznikaly okolo nich celé rozsáhlé kulty. Dalším důvodem proč byly kulty svatých tak

³⁰ GEARY, P. J. *Furta Sacra: Theft of relics in the Central Middle Ages*, Chichester, Princeton University Press, 1990. s 7

³¹ WOOD, CH. S. *Forgery, replica, fiction: temporalities of German Renaissance art*, Chicago, The University of Chicago Press, 2008. s 55

³² SCHAFF, P. – WALLACE, H. *Nicene and Post-Nicene Fathers. Second Series, Volume IX Hilary of Poitiers*, New York, Cosimo, 2007. s 87

³³ BOURKE, D. *Thomas Aquinas, Summa Theologiae, volume 56, the Sacraments 3a. 60-65*, New York, Cambridge University Press, 2006

rozšířené, bylo dle sv. Augustina navázání na římské kultury uctívání předků. To se ve středověku přetransformovalo do uctívání církevních otců, kteří na sebe vzali funkci rodových patriarchů.

2.2.5 Relikvie v moderní společnosti

V současné době mají relikvie pro katolickou církev stále velký význam. Avšak oproti masivnímu uctívání relikvií ve středověku, jejich obliba mírně upadá. Sice nové relikvie stále vznikají, ale většinou jde o jev spíše ojedinělý. Poslední uctívanou relikvií je vzorek krve bývalého papeže Jana Pavla II (1920-2005), která byla posvěcena v roce 2011.³⁴ Nakládání s ostatky se řídí zákony daného státu, ve kterém se relikvie nacházejí. Ve většině případů je jejich prodej a jakákoliv manipulace za účelem finančního zisku zakázána. Na relikvie, které jsou drženy církví se vztahuje kanonizační zákon.³⁵ Bylo by ovšem naivní myslet si, že černý obchod s ostatky neprobíhá i dnes. Nedávným příkladem je zcizení údajně 780 let starých ostatků z kostela poblíž Los Angeles.³⁶ A po světě stále koluje tisíce padělaných ostatků. Na internetu je možné zakoupit si téměř libovolnou padělanou relikvii. Ty relikvie, které jsou oficiálně uznané Římem, u sebe mají ve většině případů doklad pravosti. Relikvie, které přežily devaluaci jejich hodnoty paděláním ve středověku, zůstaly neporušeny až do dnešní doby a prošly i tvrdou zkouškou pravosti naopak požívají ještě větší vážnosti. V současné době se údajné relikvie prověřují moderními vědeckými metodami, zvláště pak jsou prováděny i forenzní výzkumy DNA. V letošním roce byly například vědecky přezkoumávány ostatky dvou křesťanských mučedníků ze 3. století, Chrystathuse a Daria³⁷ (viz obr. č. 5). Z toho se dá usuzovat, že zájem o relikvie a snaha o nalezení podstaty tohoto fenoménu stále trvá.

³⁴ PULLELA, P. – HORNBY, C. Reuters.com [online]. Publikováno 16.8.2010 [cit. 15.8.2011]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/05/01/us-pope-johnpaul-idUSTRE73Q2HT20110501>

³⁵ Can. 1190

§1. It is absolutely forbidden to sell sacred relics.

§2. Relics of great significance and other relics honored with great reverence by the people cannot be alienated validly in any manner or transferred permanently without the permission of the Apostolic

Zdroj: *The Code of Canon Law: A text and commentary*, B.m.v., Paulist Press, 1985. s 842

³⁶ WITHCOMB, D. Reuters.com [online]. Publikováno 1.5.2010 [cit. 15.8.2011]. Dostupné z: <http://www.reuters.com/article/2011/06/14/us-relic-theft-idUSTRE75D5UW20110614>

³⁷ Daily Mail Reporter [online]. 22.4.2011 [cit. 15.8.2011], Dostupné z: <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1378866/Tests-relic-bones-support-legend-Christian-saints-buried-alive-Ancient-Rome.html>

2.3 Ostatky v antickém světě

V antickém Řecku a Římě se tělesné ostatky netěšily velké přízni. Dokládá to, ve svém článku Wendy C. Hambelt tvrzením, že například do mykénských hrobek bylo opakovaně vstupováno a zesnulá těla a pohřební dary byly jednoduše smeteny stranou, aby hrobky mohly být znovu použity.³⁸ Naopak se zde udržoval silný kult hrdinů, který ovšem neměl s materiálním tělem příliš společného. Oslavován byl spíše duch a idea. Hrdinové tvoří jistou paralelu s křesťanskými světci. Tělesné pozůstatky hrdinů ovšem nebyly k vytváření kultů osobnosti nutně potřeba. Místy zájmu byly spíše hrobky těchto hrdinů, především v letech 770-700 př.n.l., bez ohledu na skutečnost, zda obsahovaly skutečné tělo nebo ne. Samotné hrobky na sebe převzaly funkci legitimacy, kterou plnily ostatky v západním světě. „The display of actual heroic bones seems, on the other hand, to have been less important for the cult than the fact that a city or sanctuary possessed them and that they were kept at a particular location“.³⁹ Samotní hrdinové údajně žádali, aby byli pohřbeni na určitém místě, kterému jejich smrtelné tělo přinese slávu. Například Orestes žádal, aby jeho ostatky byly uloženy v Aténách ku jejich větší slávě, raději než v Thébách, ze kterých byl potupně vyhnán.⁴⁰

Dalšími významnými ostatky byly relikvie Thésea a Oresta. Na rozdíl od křesťanských ostatků představovaly kosti hrdinů především pozici moci, jakýsi *token* autority a legitimacy, než samotný předmět uctívání. Ostatky hrdinů byly též převáženy do bitev, aby zajistily svým držitelům vítězství.

Ovšem i v antickém světě se vyskytovaly relikvie. Výjimku tvoří například mytický hrdina Orfeus, který měl velmi významný kult.⁴¹ Dle legendy byl Orfeus na konci svého života roztrhán na kusy bakchantkami, a jeho hlava se stala důležitým mytologickým symbolem. Tradovalo se, že tato hlava je i po smrti schopná mluvit a věštít budoucnost. Na tento ostatek si činily nárok dvě věštírny: Dion v Lieberthře a Smyrna na Lesbosu. Nicméně

³⁸ HAMBLET W. *Ancestor Worship* In *Encyclopedia of Ancient Greece*, WILSON, N. G. (ed.), New York, Taylor and Francis Group, 2006. s 48

³⁹ GUNNEL, E. *Heroes and Hero-Cults*, In *Companion to Greek Religion*, OGDEN, D. A (ed.), Singapore, Blackwell Publishing 2010. s 110

⁴⁰ AITKEN, E. B. – BERENSON MACLEAN, J. K. *Philostratus's Heroikos: Religion and Cultural Identity in the Third Century C.E.*, Leiden, Society of Biblical Literature, 2004. s 90

⁴¹ FREIERT, W. K. *Orpheus: A Fuge on the Polis*, In *Myth and the Polis*, POZZI, D. C. – WICKERSHAM J. M. (ed.) , New York, Cornell University Press, 1991. s 39

tato relikvie nikdy nebyla ani v jedné v nich viděna.⁴² Ovšem je jisté, že po Orfeovi, jako jednom z mála hrdinů zůstaly skutečné hmotné relikvie „...the tomb was carelessly knocked over and the bones of Orpheus were exposed. The bones were then moved to the neighboring town of Dion, where a pillar was set up surmounted by a stone hydria to hold the bones.“⁴³ Zajímavé na ostatcích z období antického Řecka je, že kosti hrdinů byly často popisovány jako gigantické. Odsud nejspíš pramení víra v to, že hrdinové byli „nadlidé“. Díky dnešním poznatkům víme, že se pravděpodobně jednalo o kosti prehistorických zvířat.⁴⁴

2.4 *Buddhismus a relikvie*

V buddhismu jsou relikvie ceněny velmi podobně jako v křesťanství. Ostatky Gautamy Buddha výrazně ovlivnily kulturu Indie a celého východu. Zvláštní dopad měly pak na východní architekturu. Díky Buddhovým relikviím se začaly objevovat nové typy budov, tzv. stúpy (v Japonsku a v Číně zvané pagody), které jsou pro tuto východní architekturu charakteristické (viz obr. č. 6). „The stúpa was regular object of offerings, and stúpa property was a basic feature of the early Buddhist monastery“⁴⁵ Uctívání ostatků Gautamy Buddha se objevilo přibližně v roce 480 n. l. v severní Indii. Na rozdíl od západního světa, kde byli světcí nejprve pohřbeni a následně pak exhumováni, Gautama Buddha prošel po své smrti, která se udála údajně v roce 544 n. l., kremací. Teprve jeho zpopelněné tělo bylo rozděleno na osm částí, ze kterých se staly relikvie. Následně bylo nad těmito ostatky vztyčeno osm stúp a tyto stúpy byly postaveny na místech, které byly spojeny s životem Gautamy Buddha.⁴⁶ Pozůstatky jedné z osmi nejznámějších původních stúp, stojí dodnes v Kapilavastu, jež je považován za Buddhovo rodné město.

K největšímu rozkvětu stúp a významu ostatků Buddha došlo ve třetím století před naším letopočtem, za vlády krále Ašoky, který údajně vystavěl 48,000 stúp a každá z nich obsahovala relikvii z Buddhova těla.⁴⁷ Stúpa obsahující relikvii Buddha byla nejvyšší symbol

⁴² FREIERT, W. K. *Orpheus: A Fuge on the Polis*, In *Myth and the Polis*, POZZI, D. C. – WICKERSHAM J. M. (ed.), New York, Cornell University Press, 1991. s 39

⁴³ FREIERT, W. K. *Orpheus: A Fuge on the Polis*, In *Myth and the Polis*, POZZI, D. C. – WICKERSHAM J. M. (ed.), New York, Cornell University Press, 1991. s 39

⁴⁴ MAYOR, A. *The First Fossil Hunters: Dinosaurs, Mammoths, and Myth in Greek and Roman Times*, New Jersey, Princeton University Press, 2000. s 104-157

⁴⁵ RUPPERT, B. D. *Jewel in the ashes: Buddha relics and power in early medieval Japan*, b.m.v., Harvard University Asia Center, 2000. s 36

⁴⁶ DORJEE, P. *Stúpa and its technology: a Tibeto-Buddhist perspective*, Delhi, Indira Ghandi National Centre for the Arts, 1996. s 49

⁴⁷ STRONG, J. *Relics of the Buddha*, New Jersey, Princeton University Press, 2004. s 1-12

unifikované a posvěcené vlády. Ve východním světě ovšem relikvie nepředstavovaly prostředníky nadpřirozené síly, protože se věřilo, že Buddha ve své smrti dosáhl nirvány. Duch samotného Buddhy tedy dosáhl věčného vysvobození, proto relikvie jeho těla mají představovat pouze mementa. Ostatky Buddhy mají připomínat lidem pomíjivost života a možnost dosažení vysvobození z bludného kruhu života. V případě Buddhových relikvií se objevuje jistý rozkol. Vzhledem k tomu, že buddhismus jako náboženství je postaven na myšlence převtělování duší, existuje třída relikvií, jež se označují jako „ostatky bódhisattvy“. Bódhisattva je termín, označující Buddhu, nebo věřícího buddhistu, na cestě před dosažením nirvány. V Asii tudíž můžeme najít mnoho stúp, jež obsahují tělesné ostatky předchozích Buddhových vtělení. Tyto ostatky ovšem neměly menší váhu než relikty samotného Buddhy, jak dokládá výňatek z knihy Johna Stronga: „It is clear also, as we shall see, that such tales inspired offerings to relics, in gratitude for bodhisattva's self sacrifice, and emulation by devotees who might sacrifice a part of their body (a finger, a toe, an arm, even a life) in front of stúpa, containing relics.“⁴⁸ Zdá se, že do jisté míry bódhisattvové plní funkci jakou zaujímají svatí v západní kultuře. Sám Buddha v Sútře Zlatého světla nabádá mnichy, aby ostatky bódhisattvů uctívali: „Worship, monks, bodhisattva's relics, which are fragrant with mortality and virtue, which are extremely difficult to behold and which have become fields of merit“⁴⁹

Pravděpodobně nejslavnějším ostatkem Buddhy v současnosti je tzv. posvátný Buddhův zub, který je jednou z údajně osmi původních relikvií. Nyní se nachází na Srí Lance ve městě Kandy (viz obr. č. 7).

2.5 Relikvie v afrických nativních náboženstvích

Vztah člověka k lidskému ostatku příkladně demonstrují africká „domorodá“ náboženství, která jsou založena především na uctívání předků, jejichž tělesných ostatků si cení jako relikvií. Termín „kult předků“ definoval poprvé antropolog Herbert Spencer ve své knize *Principles of Sociology* (1885).⁵⁰ Starší (taktéž předkové) zastávají významnou pozici v africké společnosti. Pokud tito zemrou, jejich vztah s živými ovšem není žádným způsobem narušen a pokračuje podobně jako za jejich života. Ancestrální kult je ve skutečnosti

⁴⁸ STRONG, J. *Relics of the Buddha*, New Jersey, Princeton University Press, 2004. s 53

⁴⁹ STRONG, J. *Relics of the Buddha*, New Jersey, Princeton University Press, 2004. s 58

⁵⁰ JUANG, R. J. – MORISSETTE, N. *Africa and the Americas: culture, politics, and history: a Multidisciplinary Encyclopedia*, ABC-CLIO, 2008. s 102

symbolickou projekcí sociálního systému.⁵¹ Mrtvým předkům je nabízena potrava, jsou jim přinášeny oběti. Mrtví předci jsou zároveň duchy a mají tedy schopnost komunikovat s bohem nebo bohy a stojí po jejich boku. Opět je zde tedy patrná paralela s křesťanskými svěťci. Někteří Afričané uchovávají kosti zemřelých předků ve speciálních koších nebo dřevěných truhlách. Jiné ostatky významných předků jsou naopak proměněny ve fetiše, kde už se dostáváme na pomezí významu ostatku mezi relikvií a artefaktem. Např. pro kmen Benga ze Západní Afriky je charakteristický fetiš zvaný Yākā. Jde o nádobu nebo pytlíček, ve kterém jsou shromážděny drobné kůstky uctívaných předků, především články prstů, sušené vnitřní orgány, uši apod. Tento fetiš s předpokládanou velkou mocí je používán v případech, kdy ostatní fetiše selžou.⁵²

Chování členů kmene Zulu vůči ostatkům svých předků popisuje např. Bert Hellinger: “The way the Zulus do it is to bury the dead, and then after a year has passed, the deceased are welcomed back to the house through a ritual. The family members take a branch and imagine that the dead ancestor is sitting on the branch, which is dragged into the house. A certain section of the hut is reserved for ancestors and that's where the deceased have their place. Their place is always where the beer is. When someone drinks a beer, he or she gives the ancestors a few drops.”⁵³ Zde se objevuje rituál zvaný druhý pohřeb, který je typický zvláště v preliterárních společnostech. Pro zacházení s ostatky je to ovšem zvyk téměř univerzální. Tělo musí být po smrti řádně pohřbeno a teprve když se rozloží a zůstanou pouze kosterní pozůstatky, znamená to, že duch konečně opustil svou tělesnou schránku. Nyní je možné tělo exhumovat. Kosti jsou očištěny od všech nečistot a pozůstalí se stávají svědky “pravé smrti”. Teprve potom se z pozůstatků vytváří relikvie.⁵⁴

⁵¹ LUBKEMANN, S. C. – STEINER CH. B. *Perspectives on Africa: A Reader in Culture, History and Representation*, Singapore, Blackwell publishing, 2010. s 320

⁵² NASSAU, R. H. *Fetichism in West Africa: Forty Years' Observation of Native Customs and Superstitions*, b.m.v., Forgotten Books, 1904. s 141

⁵³ HELLINGER, B. – Hövel, G. T. *Acknowledging what is: conversations with Bert Hellinger*, b.m.v., Zeig Tucker & Theisen Publishers, 1999. s 58

⁵⁴ HOLST-WARHAFT, G. *The Cue for Passion: Grief and its Political uses*, b.m.v., Harvard University Press, 2000. s 79-86

3 Artefakt

Lidské ostatky jako artefakt jsou velmi širokou skupinou, která většinou vzbuzuje mnoho emocí. V tomto významu ostatek pozvolna pozbývá náboženskou symboliku a více se pojí s magickými rituály. Poskytuje svému držiteli legitimitu, je projevem fúze umění a symboliky smrti atd. V širším slova smyslu je artefakt definován ve Slovníku artefaktů jako cokoli, co bylo vyrobeno a/nebo používáno člověkem, zahrnující nástroje, nádoby, pozůstatky rukodělné výroby i pozůstatky jídla.⁵⁵ V této práci je termín artefakt užíván výlučně v souvislosti s lidským ostatkem, který byl určitým způsobem člověkem upraven nebo variován a není předmětem náboženské úcty. Zároveň jde o ostatek, který plní i jinou funkci než svou primární, pietní.

Důvody transformací ostatků a jejich významy se různí. „Decorated or manipulated skeletal remains become relics meaningful to an individual, a family, or an entire culture, and usually change hands after these individuals or cultures have died off“⁵⁶ Ostatky ve sféře artefaktu mohou představovat pozůstatky předků zachované kvůli tradici a upravené dle lokálních obyčejů. Často jde o části zabitých nepřátel vystavených jako demonstrace vlastní síly, anebo jsou to ostatky osob, které mají žádoucí individuální kvality nebo duchovní sílu. Tyto ostatky jsou přeměněny v amulety a talismany, jejichž majitel doufá nabýt těchto vlastností a schopností skrze jejich vlastnictví.

3.1 Mumie

Mumie jsou velmi specifickou skupinou ostatků, zároveň nejšířeji dochovanou a s velkým množstvím variant. Pohybují se na hranici mezi relikvií a artefaktem a v některých kulturách plní obě funkce zároveň. Přestože ve svých původních kulturách zastávaly spíše funkci podobnou relikviím, já jsem je členěním zařadila mezi artefakty (viz obr. č. 8).

Pojem mumie je sice všeobecně známý, ale ráda bych nejdříve tento termín definovala. Termín mumifikovaný ostatek můžeme aplikovat na jakoukoliv část lidského těla, neskeletálního charakteru, která odolal kompletnímu posmrtnému rozkladu. Mumie můžeme rozdělit na dva základní typy a to podle toho kde vznikly přírodní cestou nebo za přispění člověka. Slovo mumie je odvozené z latinského *mumia*, které vzniklo z perského slova *múm*.

⁵⁵ KIPFER, B. A. *Dictionary of artifacts*, b.m.v., Blackwell publishing, 2007. s 7

⁵⁶ QUIGLEY, CH. *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, North Carolina, McFarland and Company, 2001. s 156

To původně označovalo dehet.⁵⁷ Dehet byl v perské kultuře oblíbeným léčebným prostředkem. Později docházelo k nálezům podobné černé hmoty uvnitř mumifikovaných těl. Význam původního slova byl tedy následně přenesen na celé zakonzervované tělesné ostatky. Odpradáva byla víra v léčebné účinky mumifikovaných těl velice silná a rozšířená po celém světě. Zvláště populární byla mezi Araby a Číňany (pravděpodobně se jedná o princip sympatetické magie- Frazer⁵⁸). První psaný záznam o použití výrazu mumie aplikovaným na tělesný ostatek pochází z roku 1727 (Oxford English Dictionary), a byl použit k označení zachovaných ostatků muže nalezeného v ledu.⁵⁹ Mumie můžeme najít takřka na celém světě. Dá se říci, že čím náročnější byly klimatické a životní podmínky v daném regionu, tím více zachovaných ostatků můžeme na takových místech nalézt.

Bohužel ne vždy se lidé v historii chovali k mumiím s úctou, kterou bychom k nim měli cítit nejenom jako k důležitým antropologickým artefaktům. V minulosti byly mumie užívány jako léky, palivo a hnojivo, či byly ničeny z náboženských důvodů.⁶⁰ Díky tomu bylo mnoho informací o historii nenávratně ztraceno. Víra v zázračné účinky mumií kulminovala v 19. století, kdy Evropa zaměřila svou pozornost na Egypt. Za dob britské kolonizace byly ostatky masově odváženy ze země, umisťovány v muzeích, prodávány na černém trhu a používány jako medikamenty. Ovšem i navzdory těmto negativním okolnostem měl zvýšený zájem o ostatky i pozitivní dopad, který spočíval v rozšířeném vědeckém zkoumání mumií.

Samozřejmě je nejprve třeba pochopit proč a jaké motivace k mumifikaci těl v jednotlivých kulturách vedly, což se samozřejmě může v jiných částech světa velmi výrazně lišit. Přesto jsou zde zřetelně patrné vzorce, které jsou si v základní formě nápadně podobné. Chování lidí vůči lidským ostatkům je zjevně natolik konzistentní a lze vysledovat podobné příčiny, dokonce i struktury a koncepty, že z kusých informací získaných pouze z hrobek a mumií můžeme poskládat komplexní obraz o zkoumaných, dnes již často zaniklých kulturách. Zkoumání těchto vzorců se věnuje mnoho vědních oborů od archeologii až k antropologii. Ve své práci samozřejmě nemám prostor popsat všechny aspekty týkající se mumifikace, proto půjde pouze o stručný náhled do této rozsáhlé problematiky.

⁵⁷ SEIPEL, W. *Mummies and Ethics in the Museum*, In *Human Mummies, : A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996. s 6

⁵⁸ FRAZER, G. J. *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství*, Český Těšín, Praha, 1994. s 18-49

⁵⁹ QUIGLEY, CH. *Modern Mummies: The Preservation of the Human Body in the Twentieth Century*, North Carolina, McFarland and Company, 1998. s 4

⁶⁰ COCKBURN, A. *Introduction*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. s 2

3.1.1 Způsoby mumifikace a konzervace těl

Vznik mumifikovaných těl můžeme rozdělit na dva základní typy. Buď k mumifikaci došlo přírodně nebo uměle.

Přírodní techniky:

- *Zamrznutí* - Těla byla do dnešní doby uchována díky hlubokému zamrznutí. Tyto mumie se objevují nejčastěji ve vysokohorských oblastech. Bohužel tyto mumie lze vystavovat pouze v hermeticky uzavřeném prostředí, protože po rozmrznutí rychleji podléhají rozkladu. Jedna z nejznámějších mumií tohoto typu je „žena z Pazyryku“, objevena v roce 1993 archeoložkou Natálií Polsmak. Žena, pravděpodobně významná kněžka, byla pohřbena před 2,500 lety, a krátce po pohřbu byl její hrob zaplaven vodou, která v chladné oblasti Altaje, prudce zamrzla a zachovala tak bohatý hrob téměř nedotčen.⁶¹ (viz obr. č. 9)
- *Suchý chlad* – tělo bylo ponecháno na suchém a chladném místě, kde byla zajištěna dostatečná cirkulace vzduchu. V roce 1972 byla v Grónsku objevena hrobka s osmi mumifikovanými inuitskými těly, pocházejícími z roku 1460, jejichž těla byla zakonzervována právě díky těmto přírodním podmínkám.⁶² Jde převážně o těla žen a dětí. Nejzachovělejší je tělo dvouletého batolete, které podle všeho trpělo Downovým syndromem. (viz obr č. 10)
- *Žhavý suchý vzduch* – Rozšíření mumifikace v suchých a horkých oblastech je výrazně patrné. Jde především o oblasti Egypta, Afriky, jihozápadní Ameriky a Peru. Tato technika přírodní mumifikace je společně s konzervací chladným vzduchem pravděpodobně nejúčinnější.

Například v „jeskyni duchů“ v Nevadě byla v roce 1940 nalezena Sydneyem a Georgiou Wheelerovými dosud nejstarší mumie objevená na území Severní Ameriky. Jedná se o ostatky muže, který zemřel ve věku 40 až 50 let. Dlouho se věřilo, že ostatky nejsou starší než 2000 let, ale v roce 1996 byly na těle

⁶¹ BULAG, U. E. *The Mongols at China's edge: history and the politics of national unity*, b.m.v., Rowman and Littlefield Publishers, 2002. 98 s

⁶² ANDREASEN, C. *The Archeology in Qilakitsoq*, In *The Mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th Century*, b.m.v., Man and Society, 1989 11-23s

provedeny pokusy profesorem Ervinem Taylorem, které ukázaly, že tělo pochází z období poslední doby ledové, tedy je starší než 9400 let.⁶³

- *Močály* – Rozšířeným způsobem přírodní mumifikace v Evropě byla především kvůli klimatickým podmínkám konzervace těl v kyselých močálových vodách, které mají vysoký obsah tanninu. (Další alternativou byly pohřby v půdě přesycené solemi, které mají vysoký obsah aluminia nebo mědi). Jedná se především o oblasti dnešního Dánska, Německa, Britských ostrovů, Norska, Švédska a Holandska.⁶⁴ Díky tomu, že těla byla kompletně ponořená pod vodou bylo zabráněno přístupu vzduchu k nim, tudíž nedocházelo k přirozenému rozkladu. Většina těl působením agresivní vody zčernala. Důležité také bylo, aby tělo bylo zakonzervováno v období zimy při teplotě nižší než čtyři stupně celsia. Naneštěstí tato technika konzervace není natolik účinná jako například vysušování zmíněné výše, takže nalezená těla byla většinou již částečně porušena. Většina těl nalezených v močálech na sobě nese známky násilné smrti, což může být připsáno na vrub keltským praktikám lidských obětí. Ovšem v bažinách byla nalezena i těla vojáků z nedávného období z periody první světové války. Od roku 1781 bylo z bažin vyzdvíženo přibližně 700 těl.⁶⁵

Typickým příkladem těla z bažin je tzv. „Dívka z Yde“, nalezena v roce 1897, v Dánsku, poblíž vesnice Yde. Karbonové testy ukázaly, že zemřela v období mezi lety 50 př.n.l. – 100 n.l., ve věku okolo 16 let. Okolo krku měla omotanou smyčku a v oblasti klíční kosti měla bodnou ránu. V nedávné době byla vyhotovena její pravděpodobná podoba za života a ta je společně s mumifikovaným tělem vystavena v současnosti v muzeu v Assenu.⁶⁶ (viz obr. č. 11)

⁶³ LANKFORD, S. *Tahoe Beneath the Surface: The Hidden Stories of America's Largest Mountain Lake*, Heyday, Heyday and Sierra College Press, 2010. s 17

⁶⁴ QUIGLEY, CH. *The Corpse: A history*, b.m.v., McFarland & Company, Inc. Publishers, 1996. s 237

⁶⁵ například tělo Tollundského muže, ostatky muže z Borremose dívka z Windeby

⁶⁶ SANDERS, K. *Bodies in the bog and the archaeological imagination*, b.m.v., The University of Chicago Press, 2009. s 188

Artificiální techniky:

Do této skupiny se zařazují techniky, které byly praktikovány lidmi přímo za účelem zakonzervování těla. Různé techniky mají svoje výhody a nevýhody. Například pomocí kyselých látek zůstane tělesný povrch zachován, ale kosti jsou rozrušeny. Naopak díky působení alkaliniů podléhá organická hmota rozkladu rychleji, ale kosti jsou výtečně zakonzervovány. Samozřejmě také závisí na poloze, v jaké byl zemřelý zakonzervován.⁶⁷

- *Jednoduché vysoušení* – prakticky jde pouze o urychlení přírodního procesu vysoušení horkým vzduchem. Těla byla většinou vysušena ve velkých troubách. Do mírného plamene, který uvnitř hořel, byl přidáván louh. Celý proces trval přibližně osm měsíců. Poté byla těla opláchnuta octem a mohla být vystavena. Tato technika byla nejvíce využívána např. v kapucínské monasterii, která se nachází v Palermu v Itálii. Tato tradice vznikla v roce 1599, když lokální kněz mumifikoval tělo svatého mnicha, aby se k němu mohli lidé po smrti modlit. To se místním lidem zalíbilo a tak se mumifikace rozšířila po celém regionu a těla místních zemřelých byla přenášena do katakomb v monasterii. Nejmladší mumii, která se zde nachází, je tělo Rosalie Lombardové z roku 1920 (viz obr. č. 12). V katakombách je uloženo přes 8000 těl, která jsou vyrovnána podél zdí, což je možná největší koncentrace mumii na světě.⁶⁸
- *Prachová metoda* - tělo je uloženo na lůžko, které je pokryto vrstvou prachu z pilin a zinkového sulfátu, nebo podobné látky, která pohlcuje vlhkost.
- *Vyvrhnutí a namáčení*- Nejprve byly z těla odstraněny vnitřní orgány, vnitřní dutina vyčištěna a následně bylo celé tělo ponořeno do roztoku z natronu (přírodní směs uhličitanu sodného a jedlé sody), kde bylo louhováno několik dní.⁶⁹ Tato technika mumifikace převládala zejména v raných fázích starověkého Egypta, ovšem s rozvojem egyptské kultury od ní bylo upuštěno a nejpopulárnější se stala technika *vyvrhnutí a vysoušení*.

⁶⁷ QUIGLEY, CH. *The Corpse: A history*. McFarland & Company, Inc. Publishers, 1996. s 236

⁶⁸ COCKBURN, A. *Introduction*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. s 10

⁶⁹ AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. s 497

- *Vyvrhnutí a vysušení* – tato metoda je také známé jako metoda Guanchezská, protože ji můžeme pozorovat nejčastěji ve společnosti Guanche (Guančové), tedy původních obyvatel z Kanárských ostrovů, kteří zde žili v období 1000 až 100 let př. n.l. Příprava mumií spočívala v tom, že těla byla pomazána mastí vyrobenou z rozmělněných rostlin. Vnitřní orgány byly odstraněny a nahrazeny svazky rostlin, které pohlcovaly vlhkost. Poté byly ostatky dva týdny sušeny na slunci, většinou na pláži. Když byla těla dokonale suchá, byly tělní otvory zapečetěny voskem a těla následně zabalena do plátna nebo kůže. Tato metoda je velmi podobné té, která byla v Egyptě nejrozšířenější, ovšem v případě Guanchezské kultury jde o techniku mnohem primitivnější⁷⁰ (viz obr. č. 13).
- *Jednoduché namáčení*– V tomto případě jde o prosté ponoření těla do lihoviny nebo slané roztoku. Je to jedna z nejstarších metod prezervace. Bohužel v takovém případě do sebe tělo za čas nasákne tekutinu a nabobtná a začne podléhat sice velmi pomalému, ale nepopíratelnému rozkladu. Proto se tato technika používala pouze na dočasnou dobu, například když bylo třeba uchránit tělesné ostatky před rozkladem, než byl zemřelý dopraven na místo pohřbu. To bylo například provedeno v případě kapitána anglického loďstva admirála Horatia Nelsona (1758-1805), který porazil francouzskou armádu v námořní bitvě u Trafalgaru. V této bitvě ovšem sám zemřel. Jeho tělo bylo tedy následně naloženo do sudu s brandy a převezena na palubě lodi Victoria zpět do Londýna. Avšak Horatio Nelson byl pohřben až v roce 1806 a předtím bylo jeho tělo vystaveno v greenwichské nemocnici.⁷²
- *Vyvrhnutí a lokální naříznutí* - Tato technika byla rozšířená v Evropě, zvláště pak byla populární ve Francii až do 19. století, kde panovala tradice mumifikace především francouzských vládců. Tento způsob mumifikace byl například použit v případě těla Ludvíka XVIII. (1755-1824) v roce 1824.⁷³ Jeho vnitřnosti byly vyndány, tělní dutiny vysušeny, vypláchnuty a natřeny mastmi. Ovšem masité části těla, jako například trup a končetiny byly do hloubky nařezány. Zářezy byly poté vypláchnuty roztokem rtuti. Vnitřek těla byl vyplněn pryskyřicí a sešit.

⁷⁰ WILLIAMS, CH. *The rough guide to Tenerife: including La Gomera*, London, Rough Guides, 2001. s 280

⁷² QUIGLEY, CH. *The Corpse: A history*. McFarland & Company, 1996. s 54

⁷³ GANNAL, J. N. *History of Embalming: and of Preparations in Anatomy, Pathology, and Natural History*, Philadelphia, Judah Dobson, 1840. s 130

- *Arteriální injekce* – O tuto techniku se nejvíce zasloužili bratři Hunterovi, William (1718-1783) a John (1728-1793) z Glasgow, kteří zasvětili svůj život výzkumu balzamovacích technik. Vynalezli techniku při které byla do tepen vstříkována směs terpentýnu, heřmánkového a levandulového oleje. Do této směsi bylo přidáváno rumělkové barvivo. Barvivo původně sloužilo ke sledování žilních toků v těle, ovšem ukázalo se, že dodává zemřelým realističtější vzhled a tato technika rychle získala na oblibě.⁷⁴ Tělní dutina byla vyplněna kafrem a pryskyřicí a celé tělo bylo umístěno na lůžko ze sádry, která pohlcovala přebytečnou vlhkost.
- *Technika dutinného vstříkávání a namáčení* – též známá jako metoda Gabriela Clauderuse. Tento německý lékař v roce 1695 publikoval knihu nazvanou *Methodus Balsamundi Corpora Humani, Alique Majora Sine Evisceratione*.⁷⁶ Vynalezl metodu balzamování, při kterém nebylo třeba vyndávat vnitřní orgány. Dvnitř těla byla pouze vstříkována tekutina, roztok chloridu amonného, a celé tělo bylo poté do stejného roztoku naloženo na šest až osm týdnů. Následně bylo usušeno v peci
- *Umělý chlad*- poměrně moderní metoda v současné době rozšířená téměř ve všech nemocnicích a márnících. Tělo je přechováváno v tak nízké teplotě, že jakákoliv bakteriální aktivita je utlumena. Stejného efektu může být dosaženo i prudkým odpařováním některých plynů. Pokud je v dnešní době zájem o dlouhodobé zachování těla je tělo uloženo do kovového válce, který je naplněn tekutým nitrogenem. Ten má teplotu přibližně minus 196 stupňů celsia a předpokládá se, že takto tělo může vydržet nedotčené až tisíce let. Avšak je nutné provést kryonizaci bezprostředně po okamžiku smrti. Této konzervaci se věnuje vědní obor zvaný kryonika a byl založen Robertem Ettingerem.⁷⁷ Lidstvo opět dostalo novou naději v nesmrtelnost těla. Lidé, kteří podstoupili kryonizaci věří, že přestože jejich tělo je v současné době medicínsky mrtvé v budoucích generacích bude možné je přivést zpět k životu. První kdo podstoupil kryonizaci byl v roce 1967 dr. James H.

⁷⁴ TARLOW, S. *Ritual, Belief and the Dead in Early Modern Britain and Ireland*, b.m.v., Cambridge University Press, 2011. s 100

⁷⁶ AJMANI M. J. *Embalming: Principles and Legal Aspects*, Dehli, Jaypee Brothers Medical Publishers, 1998. s 20

⁷⁷ QUIGLEY, CH. *Modern Mummies: The Preservation of the Human Body in the Twentieth Century*, North Carolina, McFarland and Company, 1998. s 144

Bedford, profesor psychologie. V současné době bylo pomocí kryoniky zakonzervováno přes 600 lidských těl.

3.1.2 Mumie Jižní Ameriky

Nejstaršími uměle vytvořenými mumiami na světě jsou pravděpodobně Chinchorrské mumie (viz obr. č. 14), datované mezi 5050 a 1100 lety př.n.l. Byly nalezeny v roce 1914 archeologem Maxem Uhlem v lokalitě podél chilského pobřeží.⁷⁸ Postupně zde bylo objeveno přes 200 mumifikovaných těl. Mumifikováni byli všichni členové společnosti – muži, ženy i děti, bez ohledu na věk či společenskou třídu. Chinchorrská společnost byla především rovnostářská, organizována do malých skupin roztroušených podél pobřeží živících se rybolovem.⁷⁹ Chinchorrské mumifikační techniky se rozšířily z Camaronezského údolí v severním Chile. Způsoby konzervování těl u těchto mumií se dělily na několik druhů, které můžeme posléze pozorovat i u novějších typů mumií nalezených v Andské oblasti. Nejstarší a nejkompaktnější Chinchorrské mumie byly tzv. mumie černé, datované mezi lety 5050 a 3000 lety př.n.l. Z těla byla odstraněna kůže a zároveň všechny měkké tkáně, společně s orgány. Vnitřek těla byl poté vyplněn dřevěnou konstrukcí a pomocí měkké tkáně byla vytvořena opět přibližně původní podobu těla. Celá konstrukce byla poté znovu pokryta svlečenou kůží. Obličej a pohlavní orgány byly dotvořeny pomocí hlíny, vlasy byly nahrazeny černou krátkou parukou a celé tělo bylo nakonec potřeno modročernou magnesiiovou barvou (odtud název černé mumie). Oproti tomu příprava tzv. červených mumií byla mnohem jednodušší. Tento typ se objevuje okolo roku 2500 př.n.l. a jeho doba trvání byla přibližně 500 let. Tělo bylo rozříznuto v břišní oblasti a pod rameny. Vnitřní orgány byly vyjmuty a dutina vysušena. Tělní dutina byla následně vyplněna hlínou a tkaninami. Hlava byla oddělena od zbytku těla a byl z ní vypreparován mozek. Následně byla hlava připojena zpět k tělu a byla na ni nasazena dlouhá paruka, vyrobená z lidských vlasů. Na tuto paruku pak byla nanášena ochranná vrstva hlíny nabarvené na červenou. Nakonec bylo celé tělo kromě obličeje ozdobeno červenou hlínou. Po červených mumiích následovala éra mumií obvázaných. Ty byly připravovány podobně jako mumie červeného typu, avšak byly zabaleny

⁷⁸ BOSTON, CH. *Ritual and Religious Beliefs*, In *World History Encyclopedia*, b.m.v., ABC-CLIO, 2011. s 325

⁷⁹ Chinchorro je typem rybářské sítě

do pruhů lidské nebo zvířecí kůže. Nejjednodušším typem byly mumie hliněné, které nebyly preparovány. Tělo bylo pouze pokryto silnou vrstvou hlíny.⁸⁰

Státy Jižní Ameriky zasahují do všech klimatických pásem a mísí se v nich nejrozumnější teplotní extrémy. Lze v nich najít místa, kde teplota nepřevyšuje nula stupňů. Naopak zde můžeme narazit i na Atacamskou poušť, jež je nejsušším místem na světě, což jsou podmínky téměř ideální k přírodní konzervaci lidských těl. Proto je Jižní Amerika jedním z míst, ze kterého pochází největší množství mumií a takéž jedny z nejstarších, jak již bylo zmíněno výše. Zároveň měly mumie v kulturách Jižní Ameriky výsadní postavení. Původní andské kultury se shromažďovaly do společností označovaných jako *ayllu* a ostatky jejich předků tvořily nedělitelnou součást jejich životů. Pro obyvatele And jejich předci de-facto nikdy nezemřeli. Po smrti se těla pouze proměnila z měkkých a zranitelných na tvrdá a trvalá a duch předků tím pádem přebýval stále s nimi.⁸¹

Rozšířeným způsobem pohřbívání mumií zejména v období před 2500 až 3000 lety v Alto Ramirézské kultuře v oblasti Azapského údolí v Chile bylo ukládání mumií do velkých proutěných košů. Zajímavé je, že na těchto mumiích je možné pozorovat deformace lebek, které byly záměrně provedeny zplošťováním lícních kostí již u malých dětí, pravděpodobně kvůli dosažení jisté normy estetiky, vyznávané v této kultuře.⁸²

Na rozdíl od západní kultury, v Andách mrtví většinou nebyli pohřbíváni na separátních místech. Například mayské domy byly vybudovány přímo nad mumifikovanými, ostatky zemřelých členů jejich domácnosti (cca 1200-900 př.n.l.). Zemřelí tak byli neustále přítomni běžnému životu. „By continually curating the bones of deceased family members within their own domestic space, the surviving members of the household may have strengthened their rights to material property believed to have been acquired by these ancestors.“⁸³ Někdy byly lebky pozůstalých exhumovány a pokryty blátem vytvarovaném do původních rysů zemřelého. Existovaly zde limity pro to, kolik mrtvých a živých může koexistovat v jednom domě. Pokud bylo toto číslo přesaženo, dům byl zbořen a rodina se odstěhovala jinam.

⁸⁰ BERNARDO, T. A. *Black and Red Chinchorro Mummies of Peru and Chile*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. s 190-237

⁸¹ BERNARDO, T. A. *Black and Red Chinchorro Mummies of Peru and Chile*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. s 196

⁸² ALLISON, M. J. *Early Mummies from Coastal Peru and Chile*, In *Human Mummies, A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996. s 126

⁸³ GILLESPIE, S. D. *Body and Soul among the Maya: Keeping the Spirits in Place*, Archeological papers of the American Anthropological Association: The Place and Space of Death, ročník 11, číslo 1, 2002. s 67-78

Moderní výzkumy ukazují, že v mayské civilizaci docházelo k mumifikaci především přírodní cestou, díky suchému podnebí a pokusy o cílenou mumifikaci byly poměrně primitivní a ne tak vyspělé jako u jiných andských kultur.⁸⁴

Jihoamerickou kulturou s nejintenzivnějším vztahem k mumiím byli nejspíše Inkové. Za množství mumií náležících k incké kultuře mluví například fakt, že když v roce 1656 začali Španělé ve městě San Pedro de Hacas se systematickým soupisem nalezených ostatků, zaznamenali že v jeskyni v Ayllu Carampa bylo nalezeno 738 mumifikovaných těl.⁸⁵ A to se jednalo pouze o jednu jeskyni. Takových jeskyní bylo roztroušeno po incké říši stovky. Pro Inky měly mumie výsadní postavení. Mumie byly krmeny, oblékány a přenášeny mezi rodinami. „To the Incas the mummies were considered sacred living entities (huacas) that needed to be fed and cared for by their successors. It was a metaphysical system of reciprocity, the living fed the dead and in return the dead, or mummy-huacas, furnished the living with fertility and good crops“⁸⁶ Významné mumie, především panovníků a šlechticů, měly i vlastní domy v centru města. Dokonce se mumie předků inckého krále účastnily všech důležitých státních událostí spolu s ním.⁸⁷

Dochované umělé incké mumie byly povětšinou nalezeny v poloze skrčené s koleny pod bradou, rukama zkříženými přes hrud' a pootevřenými ústy, aby bylo možné zemřelého krmit. Těla byla nabalzamovaná pomocí pryskyřice. Kvůli posílení katolické víry začali conquistadoři, zejména v letech 1558 až 1570, tyto mumie systematicky likvidovat, což pravděpodobně výrazně přispělo k rozložení incké národní identity.⁸⁸ „The Spanish extirpation of idolatries campaign destroyed founder mummies and punished the worship of ancestors, eventually eliminating the religious element as well as the focus for the kin idiom that structured hierarchical organization within the ayllu“⁸⁹ Ovšem nejenom Španělé si dovolili vztáhnout ruku na mumie. Dokonce i sám incký král Atahualpa (1497 – 1533) údajně po získání trůnu v občanské válce zničil mumii bývalého vládce Topa Inky

⁸⁴ AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

⁸⁵ KERRIGAN, M. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, Praha, Deus, 2008. s 107

⁸⁶ BERNARDO, T. A. *Black and Red Chinchorro Mummies of Peru and Chile*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. s 196

⁸⁷ STALLER, J. E. *Maize Cobs and Cultures: History of Zea Mays L.*, Berlin, Springer-Verlag, 2010. 57 s

⁸⁸ D'ALTROY, T. N. *The Incas*, b.m.v., Blackwell Publishing, 2002. s 321

⁸⁹ ISBELL, W. H. *Mummies and Mortuary Monuments: a Postprocessual Prehistory of Central Andean Social Organization*, b.m.v., University of Texas Press, 1997. s 127

Yupanakiho (1471-1493), která zaručoval legitimitu vlády jeho nevlastního bratra Huascara (1503–1532).⁹⁰

3.1.3 Mumie sakrifiční

Dalším specifickým, které jsem dosud nezmínila, ale nelze jej opomenout, jsou mumie sakrifiční. Rituální vraždy a mumifikace jsou úzce propojeným jevem. Opět se jedná o fenomén, který je rozšířen skrze kultury na celém světě. Ovšem největší počet zachovaných obětí bylo nalezeno v Andách a v severní Evropě.

Několik nejznámějších exemplářů sakrifičních mumií se objevuje například v incké kultuře (viz obr. č. 15). V roce 1995 narazil Johan Reinhard společně s Miguelem Záratem na hoře Ampato v Andách na mumifikované ostatky mladé incké dívky, kterou pojmenoval „Juanita“. Následně v roce 1999 objevil Reinhard ještě několik velmi zachovalých mumií chlapců a děvčat, kteří byli usmrceni povětšinou uškrcením, stářím v rozmezí mezi 8 a 14 lety.⁹¹ Před samotným obětováním byly těmto dětem podány omamné látky. Nejspíše byly obětovány z náboženských důvodů. Lidské oběti fungovaly zejména jako dary pro mumie inckých vládců. Obětování byli v horských oblastech, ve výškách nad 6000 metrů nad mořem, kde byly jejich ostatky zakonzervovány díky velmi chladnému podnebí. K mumifikaci tedy pravděpodobně došlo pouze náhodou.⁹²

Ovšem k podobným rituálním obětem docházelo i v oblasti Evropy. Jedna z nejznámějších rituálně obětovaných mumií je známá jako Tollundský muž. Tato mumie byla nalezena v roce 1950 na území centrálního Jutska. Řadí se do kategorie tzv. „těl z bažiny“, která byla nalezena v severní Evropě. V tomto případě jde o cca 2000 let staré ostatky z doby železné. Jednalo se o zhruba třicetiletého muže, který zemřel pravděpodobně oběšením nebo uškrcením, protože na jeho krku byly nalezeny pozůstatky koženého opasku. Muž byl po smrti upraven do spící polohy a ponořen do močálové vody. Pravděpodobně šlo o člena vyšší společenské třídy, který byl pravděpodobně čestnou obětí pro bohy.⁹³

Při studiu pozůstatků samozřejmě může docházet i k omylům. Takovým případem byla například tzv. „dívka z Windeby“. Tyto ostatky byly nalezeny v Německu v roce 1952, jako

⁹⁰ ISBELL, W. H. *Mummies and Mortuary Monuments: a Postprocessual Prehistory of Central Andean Social Organization*, B.m.v., University of Texas Press, 1997. s 62

⁹¹ BAHN, P. G. Hroby, hrobky a mumie, b.m.v, Argo, 1997, s 160-164

⁹² AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. s 127

⁹³ FISCHER, CH. *Bog Bodies of Denmark and northwestern Europe*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998. s 249

jeden z případů „bažinných těl“. Odhadovaný věk dítěte byl přibližně 14 let a smrt byla stanovena pravděpodobně do období doby železné. Dívka byla svlečena do naha, měla pásku přes oči a okolo krku kožený obojek a vyholené vlasy. Způsob smrti byl podobný jako u „tollundského muže“⁹⁴ (viz obr. č. 16). Ovšem dle nedávných rozborů DNA bylo zjištěno, že „dívka“ je ve skutečnosti chlapec. To nás přivádí k myšlence jak snadno se můžeme mýlit i v případě ostatních odhadů ohledně mumií. Tyto sakriční mumie zároveň vyvolávají mnoho otázek, na které dosud neznáme odpovědi- např. jaký vztah k jejich ostatkům měla společnost, v jaké žili, nebo zda byla jejich těla svržena do močálů za účelem konzervace obětovaných těl, či k mumifikaci došlo pouze náhodou.

3.1.4 Egyptské mumie

Pokud hovoříme o lidských ostatcích, rozhodně nemůžeme zapomenout na kulturu starého Egypta, která měla k lidským ostatkům specifický vztah. Obliba mumifikace spočívala ve víře, že tělo s námi putuje do posmrtného života, proto musí být zachováno pokud možno nedotčené. Posmrtný svět se příliš nelišil od toho reálného a Egypťané brali přípravy na tento posmrtný život velmi vážně. Spíše než duchovní rozměr měl odchod do posmrtné říše charakter spíše materiální. Tedy vše co hmotně existovalo v tomto světě a zemřelý si to vzal na posmrtnou cestu, ocitlo se i na druhé straně ve stejné podobě. To je důležité uvědomit si pokud zkoumáme techniky egyptského balzamování. Egypt samozřejmě existoval po tisíce let, a sociopolitická i náboženská situace se v něm neustále měnila. Pokud se někde dočteme zmínku o klasické mumifikaci, jde s největší pravděpodobností o periodu Nového království (16. stol.-11. stol př.n.l.).

Původně docházelo k mumifikaci přírodní cestou. Egyptská společnost byla na počátku poměrně nevyspělá. Vzhledem k absenci psaného jazyka nemáme o této predynastické společnosti příliš mnoho informací. Víme pouze to, že těla byla pouze uložena do fetální pozice zakopána do žhavého písku v poušti, většinou na západ od Nilu. K rozvoj umělé mumifikace dochází v Egyptě za první dynastie, čili cca v roce 3200 př.n.l. a tento zvyk se hojně udržuje až do roku 650 n.l. Problém nastal když se objevilo množství vykradačů hrobů, pro které písčné jámy nepředstavovaly žádnou překážku. Egypťané tedy své mrtvé začali ukládat do vybudovaných kamenných hrobek. Ovšem víra v nutnost tělesné schránky je donutila nespolehat na přírodu a začali na procesu konzervace ostatků sami participovat.

⁹⁴ SANDERS, K. *Bodies in the bog and the archaeological imagination*, b.m.v., The University of Chicago Press, 2009. s 115

Mumifikované ostatky byly ukládány do masivních „rakví“, které byly označovány jako sarkofágy. Toto slovo pochází z řeckého *sarco* (maso) a *phagus* (jíst). Proces balzamizace byl následně ritualizován a měl předepsaný průběh. Jak již bylo řečeno výše, z těla nejprve byly vyjmuty orgány, včetně mozku, který byl vyndán bez porušení lebky skrze nosní dírky. Dokonce v pozdní éře 26. dynastie (665-527 př.n.l.) byl proces evisece zlepšen natolik, že nebylo třeba tělo otevírat, ale orgány byly odebrány přes konečník. Tělo bylo namáčeno ve roztoku natronu. Specifikem egyptských mumií bylo to, že ve většině ostatních kultur byly vnitřní orgány odstraněny jako odpad, zde byly některé části zachovány. Jde konkrétně o játra, žaludek, plíce a střeva. K úschově těchto vnitřností sloužily nádoby tzv. kanopy, které datujeme přibližně od roku 2500 př.n.l. (viz obr. č. 17). Kanopy byly typizované – téměř vždy představovaly čtyři pohřební bohy, syny Hora. Každý bůh měl na starosti jeden vnitřní orgán. Duamutef se psí hlavou opatroval žaludek, Hapi s hlavou paviána přechovával plíce, Imset měl jako jediný lidskou hlavu a v této kanopě byly uloženy játra a nakonec Kebehsenuf zpodobňován povětšinou s hlavou dravce v sobě ukrýval střeva.⁹⁶ Egyptská víra byla velmi materiální, proto byly orgány položeny poblíž těla, aby je mohl zemřelý v posmrtném životě opět používat. Jediné srdce bylo navráćeno do vyvrhnutého těla. Srdce mělo důležitou úlohu v egyptském náboženství. Egypťané věřili, že bude položeno na váhy oproti váze pírka a dotyčný bude podle jeho tíhy souzen bohyní Ma'ab.

3.1.5 Britská kolonizace

Pokud se zajímáme o západní přístup k lidským ostatkům pak příklad, který hovoří za všechny je britská kolonizace Egypta (1882-1992). Angličané (potažmo většina Evropanů) byli doslova fascinováni mumii, mystikou která je obklopovala a taktéž všemi artefakty které byly spojené s historií Egypta. V roce 1834 došlo k prvním vědeckým zkoumáním mumií a vyšla publikace dr. Thomase Josepha „History of Egyptian mummies“.⁹⁷ Ve velkém tyto předměty převáželi do Anglie. Především v roce 1881 došlo k převozu mumifikovaných ostatků královské rodiny. Ty šťastnější kousky egyptských relikvií (přes 1000 exemplářů) skončily v Britském Muzeu především díky Henrymu Saltovi, který byl v roce 1815

⁹⁶ ANDREWS, C. *Egyptian mummies*, b.m.v., The Trustees of the British Museum, 2004. s 24

⁹⁷ SEIPEL, W. *Research on mummies in Egyptology. An overview*, In *Human Mummies: A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996. s 41

jmenován britským konzulem-generálem v Káhiře a byl vášnivým sběratelem.⁹⁸ V horším případě byly mumie rozkradeny a posléze rozdrceny na prášek a byly z nich vyrobeny medikamenty, které údajně léčily cokoliv, od fyzické slabosti až po obtíže v těhotenství. Sami lékaři si ovšem nebyli jistí, jaký přínos tyto léky mají: „That mummy is medicinal (says sir Thomas Browne), the Arabian doctor Haly delivereth, and divers confirm; but of the particular use thereof there is much discrepancy of opinion“⁹⁹ Situaci v Egyptě výstižně popsal ze svého pohledu autor James Ewing Cooley „The old monuments of Egypt were torn up and broken into fragments, to swell the lumber in the British Museum. A double robbery was committed by the British nation: first, in pillaging Egypt and again in the extortions inflicted upon their own oppressed people, to pay dearly the unworthy hire of the robbers themselves!“¹⁰⁰ Vzhledem k tomu, že majoritním obyvatelstvem Egypta v době kolonizace byli Arabové, ani oni neměli k mumiím předků žádný niterný vztah. Nejspíše proto dosáhla destrukce takových rozměrů, neboť Britům v jejich záměrech nikdo nebránil. Naopak Arabové na tomto vývoji událostí velmi profitovali, protože byli Brity najímání na práci na vykopávkách. „The Arab raised his axe, smote off the head of the mummy, cut it in pieces and knocked out the teeth...The Arab now gave (mummy) a heavy blow upon the breast and laid open the trunk of the body. Nothing extraordinary, however, was discovered by this developement; and, contrary to the general expectation, no images, rings or valuable whatever were found,...“¹⁰¹ Británie nikdy neučinila oficiální omluvu za tento historický incident a pravděpodobně nemá vůli navrátit odvezené artefakty zpět do Egypta.

3.1.6 Mumifikace v současnosti

Jakkoliv se může zdát, že touha po nedotčeném těle se objevuje pouze v zaniklých kulturách není tomu tak. Tato tradice je na mnoha místech stále živá. Na některých místech, například v Indonésii, jde o nedílnou součást pohřebních rituálů. Jak jsem již zmínila, tento fenomén je univerzální a tak se s ním můžeme setkat i v mnoha „civilizovaných“ zemích. Zdá se, že touha po „nesmrtelnosti“ neopouští ani moderního člověka, přestože způsob mumifikace je adekvátní současnému myšlení (viz kryonika). Díky technice jsou způsoby

⁹⁸ MANLEY, D. – RÉE, P. *Henry Salt: Artist, Traveller, Diplomat, Egyptologist*, London, Libri Publications Limited, 2001. s 274

⁹⁹ TIMBS, J. *Things not Generally Known Familiarly Explained: Curiosities of Science*, London, Robson, Levy and Franklin, 1860. s 11

¹⁰⁰ COOLEY, J. E. *The American in Egypt*, b.m.v., Adamant Media Corporation, 2005. s 163 s

¹⁰¹ COOLEY, J. E. *The American in Egypt*, b.m.v., Adamant Media Corporation, 2005. 389 s

zachovávání těl mnohem efektivnější než dříve. Ovšem zda jsou tyto techniky stejně účinné jako ty původní se ukáže teprve až budou moderní mumie vystaveny času.

Mumifikace v novověku je kupodivu obvyklejší, než by se mohlo zdát. Renesance balzamování přišla do západního světa společně s americkou občanskou válkou (1861–1865). Před válkou se konzervace používala pouze v medicínských školách a v ojedinělých případech. Válka ovšem toto změnila. Mnozí vojáci bojovali daleko od svých domovů. Když padli, trvalo dlouhý čas, než bylo jejich tělo dopraveno domů, k řádnému pohřbu, kterýžto byl pro pozůstalé velmi důležitým rituálem. Pozůstalí si přáli vidět své příbuzné ještě naposledy. „The Civil war not only illustrated to the public that embalming could facilitate the grief process, but it was also critical to the early formation of the funeral industry“¹⁰² Proto byla stále větší a větší poptávka po balzamovačích a toto řemeslo začalo vzkvétat. Balzamovači se vydávali dokonce do prvních bitevních řad, aby mohli zachovat vojáky přímo v okamžiku smrti. V tomto řemesle se uchytilo mnoho afrických Američanů. Jeden z nejznámějších byl Robert R. Reed, který jako první Afroameričan dostal balzamovací licenci v Západní Virginii. Později se stal vydavatelem prvního časopisu pro Afroameričany zabývající se pohřby, který se jmenoval „*The Colored Embalmer*“, a bojoval za rovná práva.¹⁰³

Nejvyšší popularity však dosáhla balzamace po atentátu na prezidenta Abrahama Lincolna (1809-1865). Jeho tělo bylo poté, co byl zabit při atentátu na něj spáchaným, nabalzamované dr. Charlesem Da Costa Brownem, jedním z nejznámějších balzamovačů té doby.¹⁰⁴ Poté co bylo prezidentovo tělo zakonzervováno cestovalo dvacet dní po státech, a lidé se chodili na něj dívat. Zde v tomto konkrétním případě můžeme tvrdit že Lincolnovo tělo plnilo pro Američany spíše funkci relikvie. Zde můžeme vysledovat přímou spojitost s demonstrací relikvií ve středověku. V jistých obdobích, zvláště v obdobích moru byly svaté relikvie nošeny v procesích ve městech, kvůli upevnění víry. „Nevertheless, the nation's ability to witness Lincoln's embalmed corpse for such an extended period of time taught the American

¹⁰² SMITH, S. *To Serve the Living: The Public and Civic Identity of African American Funeral Directors*, In *Public Culture: Diversity, Democracy, and Community in the United States* SCHAFFER, M. S. (ed.), Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008. s 254

¹⁰³ SMITH, S. *To Serve the Living: The Public and Civic Identity of African American Funeral Directors*, In *Public Culture: Diversity, Democracy, and Community in the United States* SCHAFFER, M. S. (ed.), Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008. s 257

¹⁰⁴ AJMANI M. J. *Embalming: Principles and Legal Aspects*, Dilí, Jaypee Brothers Medical Publishers, 1998. s 32

public the important role embalming could play in the grieving process“¹⁰⁵ Samozřejmě že dostupnost balzamac byla omezena sociální třídou a rasou. V roce 1830 dokonce vycházel časopis *The Casket*, který byl zaměřen na pohřební tematiku, ve kterém byly otištěny články, které popisovaly strategie jak zaujmout členy střední a vyšší třídy ohledně balzamování.¹⁰⁶ Balzamac samotné pak probíhaly v domech zemřelých nebo příbuzných. Teprve až ve 20. letech 20. století se začaly formovat samostatné balzamovací ústavy.

Jednou z prvních chemických látek, které byly použity k balzamování v moderní době byl arzenikový roztok. Výhoda arzenikového roztoku spočívá v tom, že zakonzervuje vnitřní orgány a tělo zůstane vláčné, takže se více podobá živému. Později byl arzenik vystřídán formaldehydem, který byl objeven v roce 1893. Jedovaté látky ovšem nebyly ke konzervaci nejvhodnější, proto byly nahrazeny formalinem. Vývoj se ovšem nezastavil a tak byly na sklonku 90. let 20. století vynalezeny firmami zabývajícími se balzamováním (Hizone Company, Champion Company) nové, účinnější látky. Zároveň se zlepšilo i technické vybavení používané k mumifikaci, například se rozšířilo používání vakuových pump. Díky tomu se balzamování náhle několikanásobně zefektivnilo. I v současnosti existuje několik firem, které zpřístupňují balzamaci obyčejným lidem, např. firma Summum.¹⁰⁷

Bezesporu nejznámější moderní mumii je balzamované tělo Vladimíra Ijiče Lenina (1870-1924) (viz obr. č. 18). Poté co zemřel na mrtvici byla provedena autopsie a jeho tělo bylo nabalzamováno. Způsob balzamac byl prohlášen za státní tajemství. Ostatky Lenina byly převezeny na Rudé náměstí v Moskvě, kde bylo umístěno do mauzolea. Po 70 let představovalo tělo ikonu komunismu. O tělo se staral profesor anatomie Boris Zbarskij a biolog Vladimir Vorobjov. V letech 1941-1945 musely být Leninovy ostatky převezeny na Sibiř, aby nebyly zničeny německou armádou, později se navrátilo zpět do Moskvy. V roce 1953 bylo k Leninově mumii přidáno taktéž nabalzamované tělo Stalina, který zde byl ovšem vystaven pouze 9 let a pak byl pohřben.¹⁰⁸ Lenin dodnes představuje jistou formu relikvie, která sice není vázána na náboženství, ovšem představuje materiální formu určité ideologie.

¹⁰⁵ SMITH, S. *To Serve the Living: The Public and Civic Identity of African American Funeral Directors*, In *Public Culture: Diversity, Democracy, and Community in the United States* SCHAFFER, M. S. (ed.), Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008. s 254

¹⁰⁶ SMITH, S. *To Serve the Living: The Public and Civic Identity of African American Funeral Directors*, In *Public Culture: Diversity, Democracy, and Community in the United States* SCHAFFER, M. S. (ed.), Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008. s 256

¹⁰⁷ QUIGLEY, CH. *Modern Mummies: The Preservation of the Human Body in the Twentieth Century*, North Carolina, McFarland and Company, 1998. s 7

¹⁰⁸ AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. s 211

Naproti tomu ne všechny mumie byly vytvořeny jako předměty úcty. Oliver Cromwell, anglický politik zemřel v roce 1658. Byl pohřben, ovšem po svém návratu z exilu dal Karel II. příkaz, že má být Cromwellovo tělo exhumováno. Jeho hlava byla naražena na kůl a balzamována a poté byla vystavena na střeše Westminsterského paláce přes dvacet let.¹⁰⁹ V tomto případě byla na těle spáchána pomsta, i když byl již „nepřítel státu“ dávno po smrti. Vystavování oddělených končetin, především hlav, bylo v Evropě běžnou praktikou zejména ve středověku. Tyto končetiny byly předmětem pohrdání. Rozčtvrcení těla po smrti byla většinou forma ponižení a trestu provozovaná na hříšnících a kriminálnících. To, že byl člověku odepřen řádný pohřeb, nebo bylo jeho tělo po smrti mutilováno obrazně znamenalo, že jeho duch byl stále držen na tomto světě a tato hrozba někdy byla větší než představa smrti samotné.¹¹⁰ Tyto praktiky dokazuje například záznam o smrti údajného zrádce Colineta de Puiseux a jeho nohsledů v roce 1411, jak uvádí ve své knize Robert Mills: „... this Collinet, the false traitor was dismembered, his four limbs hung up one over each of the chief gates of Paris, his body on the gallows in a sack, and their heads stuck up on six spears in Halles, like false traitors that they were.“¹¹¹

3.2 Kostnice

Speciální kategorii artefaktů tvoří tzv. kostnice, neboli *ossaria*. V mnoha kulturách fungoval tzv. druhý pohřeb, tedy ve chvíli, kdy maso opadalo a z těla zůstaly pouze kosti. Tento druhý pohřeb také definitivně ukončoval periodu truchlení. Tyto praktiky byly běžné i ve středověké Evropě a židovské kultuře. Později byly kosti anonymně ukládány například ve společných jámách, když začaly docházet prostory vyhrazené k pohřbům. To se stávalo zejména v obdobích epidemií moru (14. stol., 17. stol.). Ostatků bylo přespříliš a došlo k určitému druhu inflace. Nebylo možné praktikovat náležité rituály nad každým tělem, ani nebyly kapacity na skladování těchto těl. Vzhledem ke strachu z rozšíření nákazy byly pohřební rituály zredukovány na minimum a prostory pro pohřbení těchto čerstvých těl byly vytvořeny tak, že staré kosti na hřbitově byly z hrobů vyjmuty. „According to Phillip Ariés (1982), the transfer of bones from burial ground to ossuary had no symbolic meaning, but

¹⁰⁹ AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. s 212

¹¹⁰ BAGLIANI, A. P. *The Corpse in Middle Ages: the problem of the division of the body*, In *The Medieval World*, Svazek 10, New York, Routledge, 2001. s 327-342

¹¹¹ MILLS, R. *Suspended Animation: Pain, Pleasure and Punishment in Medieval Culture*, London, Reaktion Books Ltd., 2005. s 15

only served to make a room for other graves.“¹¹² Ovšem ještě stále tyto kosti představovaly předmět úcty, i když ne už tak velké. Tyto ostatky byly mnohdy již po několik desítek let anonymní, (exhumovalo se zhruba po době 30 let) bez pozůstalých, kteří by jejich památku uchovávali. Ale ani tak nemohly být vyhozeny nebo zničeny a dle tehdejšího náboženského cítění musely zůstat na posvěcené půdě poblíž kostela. Ostatky byly tedy umístěny do jim speciálně vyhrazené místnosti v církevním držení a byly vyrovnány podél stěn, nebo umísťovány do samostatných výklenků, které ovšem měly minimální nároky na prostor. V některých případech byly kosti označovány čísly, pro lepší identifikaci z jakých hřbitovů a částí byly vyjmuty. V některých kostnicích se nachází přes 1000 ostatků, např. ve Francii v Montparnassu.¹¹³

Výjimečným fenoménem jsou kostnice zdobené. Vzhledem k tomu, že ostatků byl přebytek, začaly fungovat jako artefakty k vytvoření uměleckých předmětů, tedy šlo o spojení piety a umění a naznačení pomíjivosti těla společně s heslem barokní doby „memento mori“. Pro příklad nemusíme chodit daleko. Jeden z nejkrásnějších exemplářů kostnice na světě se nachází v České republice v Sedlci. První známky o výzdobě z kostí v této gotické kapli se objevují v 17.století. V roce 1700-1709 provedl úpravu kaple Jan Blažej Santini a při této příležitosti byla kostní výzdoba rozšířena. Dnešní podoba kostnice je z roku 1870 a je dílem řezbáře Františka Rinta. Použitých kostí je přes 40 000 kusů. Zkoumáním Sedlecké kostnice se v současnosti zabývá antropolog Charles Merbs.¹¹⁴

3.3 Lovci lebek

Významnou skupinu tělesných artefaktů tvoří zakonzervované lidské hlavy. Tyto artefakty se většinou vyskytují ve společnostech tzv. lovců lebek. Zde nejde o ostatky předků, nýbrž o válečnou kořist. Výzkumy ukazují, že společnosti lovců lebek jsou bez výjimky společnosti kmenové. Mezi nejznámější v současnosti patří Dajakové z Bornea, Ilongotové z Filipín a indiáni kmene Šuárů z Ekvádoru. Při lovení hlav jde o vysoce ritualizovanou záležitost a často jde o součást iniciace. Samozřejmě je velmi důležité, komu jsou hlavy odebírány a jakým způsobem toho bylo dosaženo. Přímou spojitost s artefaktem u těchto

¹¹² QUIGLEY, CH. *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, North Carolina, McFarland and Company, 2001. s 29

¹¹³ QUIGLEY, CH. *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, North Carolina, McFarland and Company, 2001. s 29-32

¹¹⁴ QUIGLEY, CH. *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, North Carolina, McFarland and Company, 2001. s 182

získaných hlav můžeme vidět například v tom, že čím důležitější pozici nepřítel zastával (např. náčelník sousedního kmene), tím větší hodnotu jeho ulovená hlava měla.¹¹⁵

Nejznámějšími artefakty vytvořenými z hlav jsou nejspíše *tsantsy*. Jde o hlavy nepřátel zabitých kmenem Šuárů. *Tsantsy* mají velmi charakteristický vzhled. Hlavy jsou vypreparované a smrsklé, přesto jsou jejich rysy a vlasy zachovány. *Tsantsy* nikdy nejsou vyráběny z hlav příslušníků vlastního kmene. Válečník, který získal na válečném tažení nepřátelskou hlavu, by měl po návratu uspořádat oslavu *tsantsy*, která je spojena s rituální přípravou artefaktu.¹¹⁶ Z hlavy nejprve byla stažena kůže, která se následně vyvařila a nechala vyschnout. Poté byla opět sešita prameny z liány nebo palem, stejně tak jako ústa. Do takto vzniklého “vaku” byly opakovaně vkládány horké kameny a kůže pomalu vysoušena, dokud nedosáhla požadované velikosti. Hlavy byly nakonec zakonzervovány kouřem.¹¹⁷ V devatenáctém století v Evropě poptávka po lidských artefaktech výrazně vzrostla a tak bylo mnoho těchto hlav vykoupeno a odvezeno. Dokonce začaly vznikat i na objednávku (a pravděpodobně stále vznikají) a hlavy se začaly falšovat za opičí, dokonce i psí a koňské.¹¹⁸

Pakipaki jsou maorské hlavy, které na sobě nesou typické novozélandské spirálové tetování *moko*. (viz obr. č. 19) Tyto hlavy již mají velmi blízko do skupiny relikvií. Důvod vzniku zachovávání těchto ostatků byl celkem prostý. Pokud náčelník nebo významný člen společnosti zemřel na válečné výpravě, nebylo možné jeho tělo dopravit domů, aniž by podleгло rozkladu. Proto byla zakonzervována pouze jeho hlava, a ta byla následně předána jeho rodině k řádnému pohřbu.¹¹⁹ Naopak byly přinášeny lebky nepřátel, aby mohly být hanobeny pozůstalými, jejichž příbuzného tento nepřítel zabil, nebo sloužily při jednáních o míru mezi kmeny. Hlavy, které tetování neměl se nazývaly *papateas* a byly předmětem posměchu a opovržení.¹²⁰

Poslední skupinou, kterou bych chtěla zmínit, jsou trofejní hlavy z Nazcy. Termín “trofejní hlava” definoval Max Uhle již v roce 1901. Tyto trofejní hlavy z Nazcy jsou snadno rozpoznatelné díky tomu, že mají uprostřed čela malý kruhový otvor, který sloužil k jejich

¹¹⁵ SILVERMAN, H. *Cahuachi in the ancient Nasca world*, b.m.v., University of Iowa Press, 1993. s 223

¹¹⁶ Proces výroby *tsantsy* je spojen s mnoha rituálními úkony, které zde však záměrně neuvádím.

¹¹⁷ KARSTEN, R. *Blood, Revenge, War and Victory Feasts Among the Jibara Indians of Eastern Ecuador*, b.m.v., Kessinger Publishing, 2004.

¹¹⁸ AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. s 94

¹¹⁹ ENTWISLE, P. *Taka: a vignette life of William Tucker 1784-1817 : convict, sealer, trader in human heads, Otago settler, New Zealand's first art dealer*, Dunedin, Port Daniel Press, 2005. s 56

¹²⁰ RYCHLÍK, M. *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla*, b.m.v., Nakladatelství Lidové Noviny, 2005. s 107-109

zavěšování. Některé hlavy jsou mumifikované, ne nepodobné *tsantsám*, což již reflektoval i výše zmíněný Max Uhle. Tisíce těchto trofejních hlav bylo nalezeno na jižním pobřeží Peru. Studium trofejních hlav se zabýval i Alfréd Kroeber, který se v roce 1926 zúčastnil expedice, která vytvořila velký soupis nalezených trofejních hlav. Zajímavým faktem je, že trofeje se odrážejí dokonce i v umění společnosti Nazca, a to zejména jako motivy na keramice.¹²¹ Z toho můžeme usuzovat, že tyto ostatky hrály poměrně zásadní společenskou roli. Někteří archeologové, jako např. Sonia Guillén jsou přesvědčeni, že šlo spíše o ancestrální kult, podobný africkým.¹²² Bohužel na rozdíl od výše zmíněných kultur, je společnost Nazcy již dávno zaniklá, proto jsou informace o těchto artefaktech dosud nekompletní.

¹²¹ PROULX, D. A. *A sourcebook of Nasca ceramic iconography: reading a culture through its art*, b.m.v., University of Iowa Press, 2006. s 102-116

¹²² SILVERMAN, H. *Cahuachi in the ancient Nasca world*, b.m.v., University of Iowa Press, 1993. s 218

4 Exponát

Výstavy lidských ostatků patří do jisté míry pro návštěvníky přírodopisných a etnografických muzeí do jisté míry mezi ty nejatraktivnější. V moderní západní společnosti pozbývají lidské ostatky spirituální rozměr a jsou vnímány především jako určitá mementa nebo kuriozity. Předměty, které jsou užitečné, protože je můžeme podrobovat testům a zkouškám a rozšiřovat si tak znalosti o historii. Naše informace o vystavovaném exponátu jsou závislé na moderních technologiích. Samotný ostatek pro nás nenes žádnou význam sám o sobě. Vystavované ostatky jsou vyjmuty ze svého původního prostředí a jejich význam je upraven tak, aby předávaly zjednodušenou zprávu o původních pohřebních rituálech nezúčastněnému pozorovateli. Exponát je nám předkládán bez symboliky a emocionálních významů, jedná se pouze o čistou prezentaci fyzických ostatků.

Tyto ostatky si nespojujeme s ostatky našich předků. Prostředí, v jakém jsou ostatky prezentovány nám poskytují úplně jiný rámec vnímání. Samozřejmě, dalším faktorem, který v tomto případě hraje roli je to, že ostatky, které jsou k vidění u nás, často pocházejí z odlišných kultur a tudíž zde funguje i těžko potlačitelný etnocentrismus. „Priests of science appear to have revealed the face of dead person, buried with the proper rituals; they then publicly display the dead body in the name of values considered superior to those current in the culture of origin“¹²³ Čím více je ostatek naší kultury vzdálen, tím méně jsme ochotni ho akceptovat jako předmět se sakrálním významem. Většina lidských ostatků, které můžeme vidět, je vystavena v muzeu. Rozhodně nepředstavují součást našich životů, jak tomu bylo v minulosti. Můžeme říct, že se v podstatě dobrovolně co nejvíce oddalujeme realitě smrti. Zároveň přítomnost těchto ostatků v nás zanechává dojem že „naše“ smrt a „jejich“ smrt existuje v jiné rovině. Všechny ostatky jsou dekonstruovány na prvočinitele, a validovány pomocí současné vědy. Ostatky jsou v podstatě odhaleny doslova až na kost a tajemství, která si smějí uchovat je pouze velice málo. „The museum is not a public place like other: it express

¹²³ WIECZORKIEWICZ, A. *Unwrapping Mummies and Telling their Stories: Egyptian Mummies in Museum Rethoric*, In *Science, magic and religion: the ritual processes of museum magic*, b.m.v., Berghahn Books, 2005. 51 s

and authenticates a society's established or official values and images. Nor is a dead body an object like any other: human remains have special significance in all societies.“¹²⁴

4.1 Etické otázky

Vystavování lidských ostatků je spjato s etickými otázkami. První a nejdůležitější otázkou je samozřejmě to, zda je korektní vyzdvihovat tělesné ostatky z jejich hrobů a vystavovat je jako exponáty v kulturních institucích. Běžnou praktikou např. v muzeích je používání lidských ostatků k demonstraci jiných nálezů, např. šperků, které mají pouze malou souvislost s konkrétním lidským ostatkem a jde především o nespornou popularitu, kterou tyto ostatky vzbuzují. Současně nejčastějším typem ostatků, se kterými se setkáme ve formě exponátů jsou kosterní pozůstatky nebo mumie. Kosterní pozůstatky jsou, co se vystavování týče, obecně nejpopulárnější, protože nejsou příliš náročné na vystavovací podmínky. S balzamovanými těly se můžeme v muzeích setkat jen výjimečně a s tělesnými pozůstatky se zachovalými vnitřnostmi většinou pouze v ústavech věnovaných lékařství a anatomii. Čím více nám ostatek odhaluje svou biologickou podstatu, tím nepříjemnější nám pohled na něj je a tím víc si ho spojujeme se smrtí.

Současně vystavování relikvií a tělesných artefaktů jiných kultur představuje poměrně velký etický problém, který nejspíš nelze vyřešit. Hlavní otázka je, zda by měly být tělesné ostatky z kulturních institucí navraceny původním kulturám, ze kterých pocházejí, aby s nimi bylo nakládáno v souladu s jejich tradicemi. Předpokládaný legitimní nárok na ostatek je vznášen většinou díky předpokladu, že existuje jakési pojítko mezi zemřelým a žadatelem. „The claimants usually act on the metaphysical assumption that the dead are still with us, thus establishing their objection on an alleged insult to a living community that encompasses the „spirits“ belonging to a certain heritage“¹²⁵ V poslední době bylo vzneseno několik takových žádostí a některým z nich bylo vyhověno. Například v současné době se navrácí na Nový Zéland maorská tetovaná hlava *pakipaki*. O tento ostatek bylo zažádáno již v 80 letech 20. Stol., ale k vyhovění žádosti došlo až nyní. Tato hlava byla vystavena v muzeu v Normandii jako „lidská kuriozita“ již 136 let. Pokud se podaří najít kmen, kterému tento ostatek náleží,

¹²⁴ WIECZORKIEWICZ, A. *Unwrapping Mummies and Telling their Stories: Egyptian Mummies in Museum Rhetoric*, In *Science, magic and religion: the ritual processes of museum magic*, b.m.v., Berghahn Books, 2005. s 51

¹²⁵ BARILAN, Y. M. *Bodyworlds and Ethics of Using Human Remains: A Preliminary Discussion*, In *Bioethics*, vol. 20, no. 5, Blackwell publishing, 2006. s 235

bude řádně pohřben. Dodnes bylo na Nový Zéland navraceno přes 300 kusů lidských artefaktů.¹²⁶

Na druhou stranu, pokud by navracení ostatků skutečně proběhlo ve velkém, bude nám zamezen přístup k poznatkům, které díky těmto ostatkům můžeme průběžně získávat. Navíc, ve většině případů jsou kulturní instituce v západním světě schopny poskytnout vhodné prostředí pro dlouhodobou konzervaci těchto ostatků, což některé země, jež o navracení ostatků žádají, zajistit nemohou. Například Káhirské národní muzeum je postaveno v poměrně nepříznivých podmínkách – je zde velké znečištění ovzduší a vysoká vlhkost vzduchu, navíc jim chybí technické zázemí pro eliminaci těchto jevů.¹²⁷ Rozpory, které obvykle okolo ostatků panují jsou také převážně spojeny s náboženstvím a s přesvědčením mnoha věřících, že by ostatky měly být řádně pohřbeny.

4.2 Historie vystavování ostatků

ICOM (International Council of Museums) vydal v roce 1986 etický kodex pro muzea, který byl upraven v roce 2004 a byl přeložen do 36 jazyků. Vystavování ostatků se týká zejména tento článek.¹²⁸

„4.3 Exhibition of Sensitive Materials

Human remains and materials of sacred significance must be displayed in a manner consistent with professional standards and, where known, taking into account the interests and beliefs of members of the community, ethnic or religious groups from whom the objects originated. They must be presented with great tact and respect for the feelings of human dignity held by all peoples.“

4.4 Removal from Public Display

„Requests for removal from public display of human remains or material of sacred significance from the originating communities must be addressed expeditiously with respect and sensitivity. Requests for the return of such material should be addressed similarly. Museum policies should clearly define the process for responding to such requests.“

¹²⁶ RYCHLÍK, M. Česká pozice.cz [online]. Publikováno 10.05.2011[cit. 15.8.2011] Dostupné z: <http://www.ceskapozice.cz/zahranici/svetove-udalosti/tetovana-hlava-pakipaki-se-vraci-na-novy-zeland-%E2%80%93-po-136-letech>

¹²⁷ MAEKAWA, S. – VALENTIN, N. *Developement of Prototype Storage and Display Case for the Royal Mummies of the Egyptian Museum in Cairo*, In *Human Mummies, A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996. s 47

¹²⁸ HOFFMAN, B. T. *Art and Cultural Heritage: Law, Policy, and Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006. s 513 s

Do této doby žádný takový unifikovaný kodex neexistoval a s ostatky bylo nakládáno různě. V 19. Století bylo rozbalování mumií oblíbeným představením, které pořádal např. Thomas Pettigrew. Dnes dochází k manipulaci s ostatky pouze kvůli komplexnímu interdisciplinárnímu výzkumu a pak je objekt navrácen do původního stavu a zakonzervován. Již v roce 1908 provedla dr. Margaret Murryová se svými asistenty rozbalení mumií známých jako „dva bratři“ před velkým obecnstvem na Manchesterské univerzitě. Její metody deskripce mumifikovaných ostatků nebyly překonány až do roku 1970.¹²⁹

Samozřejmě největším nebezpečím pro ostatky je humidita a světelnost. Díky tomu jsou často napadány bakteriemi a plísněmi. Společnost EAO (Egyptian Antiquities Organization), navrhla projekt na vystavování mumií, který v roce 1987 podepsal Getty Conservation Institute. Jedná se o speciální vitrínu, která má sloužit k zachování stabilního prostředí pro ostatky královských mumií a zároveň umožňuje jejich zpřístupnění veřejnosti.¹³⁰

Většina ostatků je dnes zkoumána pomocí rentgenu, tomografu a elektronového mikroskopu. Jsme dokonce schopni extrahovat DNA i z takto dlouho mrtvých tkání. Rentgen se k diagnostikování mumií začal používat přibližně v roce 1895.¹³¹ Mrtvým je v současnosti stanovena poměrně přesná zdravotní diagnóza a definována příčina smrti. Díky rozvoji plastické chirurgie, jsou dnes vědci schopní rekonstruovat přibližnou podobu zemřelého. Stejně tak i archeologové dokáží z větší části zrekonstruovat jeho životní příběh, minimálně poslední dny jeho života. I když jak už bylo zmíněno výše, stále může být identifikace občas i mylná. Ve chvíli kdy je ostatek popsán, dochází k proměně v jeho vnímání. Jedná se o personifikaci objektu, ke kterému jsme předtím neměli žádný vztah. Nyní jsme schopni si za ostatky představit reálnou osobu a začne v nás vzbuzovat emoce. Tudíž začne docházet k jisté ambivalenci ve vnímání ostatků, jak si povšimla i antropoložka Anna Wieczorkiewicz: „These mummies seem to be treated as if they were neither living, nor dead“¹³² Nakonec

¹²⁹ WIECZORKIEWICZ, A. *Unwrapping Mummies and Telling their Stories: Egyptian Mummies in Museum Rethoric*, In *Science, magic and religion: the ritual processes of museum magic*, b.m.v., Berghahn Books, 2005. s 59

¹³⁰ MAEKAWA, S. – VALENTIN, N. *Developement of Prototype Storage and Display Case for the Royal Mummies of the Egyptian Museum in Cairo*, In *Human Mummies, A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996. s 49

¹³¹ SEIPEL, W. *Research on mummies in Egyptology. An overview*, In *Human Mummies, A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996. s 41

¹³² WIECZORKIEWICZ, A. *Unwrapping Mummies and Telling their Stories: Egyptian Mummies in Museum Rethoric*, In *Science, magic and religion: the ritual processes of museum magic*, B.m.v., Berghahn Books, 2005. s 61

ovšem ty exponáty které vzbuzují silné emocionální pohnutí jsou většinou pro návštěvníky ty nejzajímavější.

V dnešní době je import ostatků ze zemí striktně zakázán, zejména pak z Egypta. V podstatě dnes již není možné získat nové tělesné exponáty do vlastnictví. Jediným způsobem jsou mezinárodní zápůjčky, které ovšem také podléhají přísným regulím. V současné době je na území ČR přibližně jen 20 mumií a ne o mnoho více tělesných artefaktů. O jejich navrácení zatím nebylo oficiálně požádáno.

4.3 *Bodyworlds*

Velmi diskutovaným fenoménem se v poslední době stala výstava *Bodyworlds*. Je to jedno z nejcitlivějších témat diskutovaných v rámci vystavování ostatků. Jde o výstavu zkomponovanou německým anatomem Güntherem von Hagens (1945). Tato výstava má sloužit k edukačním účelům. Vystaveny jsou uměle preparované lidské ostatky ze kterých byla odstraněna kůže. U některých exemplářů bylo tělo otevřeno a tudíž je možné nahlédnout přímo dovnitř. V těle jsou zachovány všechny tělesné orgány. Ostatky jsou naaranžovány do pozic, ve kterých znázorňují běžné lidské činnosti, např. jízdu na koni. Toto zobrazení je pro řadu lidí velmi citlivé, zejména pak pro křesťanskou společnost. Těla jsou zachována pomocí pokročilé techniky balzamace tzv. *plastinace*. Tělo je nejprve zmrazeno a všechny tělesný tuk a voda jsou nahrazeny acetonem. Poté je aceton odsát a nahrazen plastickou pryskyřicí. Ve finále jsou balzamované ostatky tvořeny z 80 procent plastu a 20 procent organické hmoty. To samo o sobě vyvolává otázku, zda ještě stále jde o lidský ostatek. Tato technika umožňuje vystavování ostatků v otevřeném prostoru, takže návštěvníci mohou hledět smrti takřka tváří v tvář. Uskupením ostatků se Günther von Hagens snaží navrátit ke stylu renesančních a barokních anatomických kompozicí.

To co je Guntherovi von Hagens nejvíce vyčítáno je převažující populističnost jeho výstavy, namísto akademičnosti, která by jí spíše příslušela. Gunther von Hagens se brání tím, že chce vědu zpřístupnit zábavnou formou široké veřejnosti. Nejproblematictější stránkou výstavy *Bodyworlds* je ovšem původ samotných vystavovaných ostatků. V roce 2001 získal Gunther von Hagens 56 lidských těl z lékařské akademie v Novosibirsku.¹³³ Většina z nich byli za života pravděpodobně lidé špatného sociálního zázemí (bezdomovci, vězni atd.) Oni sami po sobě pravděpodobně nezanechali žádnou vůli týkající se jejich pohřbu a o jejich těla

¹³³ BARILAN, Y. M. *Bodyworlds and Ethics of Using Human Remains: A Preliminary Discussion*, In *Bioethics*, Ročník 20, číslo 5, Blackwell publishing, 2006. s 233-247

nikdy nebylo požádáno příbuznými. To nastoluje otázku, zda je etické vystavovat těla těchto zemřelých bez jejich výslovného souhlasu nebo souhlasu pozůstalé rodiny, a zda byli vůbec pozůstalí o této možnosti informováni a měli příležitost takového zacházení odmítnout. Zastánci této výstavy tvrdí, že mnohá jiná těla jsou po smrti využívána, např. k lékařským účelům, pitvám apod. Avšak lze poukázat na rozdíl v tom, že lékařské a anatomické procedury mají napomoci v budoucnu zachraňovat jiné životy, kdežto při vystavování nejde o objekt samotný, ale především o jeho komerční využití. Zároveň jsou ostatky zbaveny své vlastní identity a naaranžovány do určených poloh, díky čemuž dochází k dehumanizaci a ztrátě posmrtné intimity.

4.4 *Nastínění řešení etiky vystavování ostatků*

Co se archeologických exponátů týče, bohužel i přes etický kodex, stále můžeme v muzeích být svědky nepatřičného zacházení s ostatky, které potom dává důvod ke stížnostem. Naštěstí se mnoho muzeí v poslední době snaží tuto situaci napravit. Ráda bych nastínila způsob možného řešení tohoto problému. Toto nastínění řešení je samozřejmě pouze teoretické, je zřejmé, že k tomuto problému je třeba přistupovat u konkrétních ostatků individuálně.

Každý ostatek by měl být vystavován samostatně. Neměly by být představovány jako součást komplexní exhibice, ale s důrazem na fakt, že jde o lidské ostatky. Dle mého mínění by bylo nejvhodnější, kdyby jakýkoliv lidský ostatek, který je vystavován, byl zasazen do prostředí co nejvíce se přibližujícího původnímu kulturnímu zázemí, ze kterého pochází. Dále by měla být snaha co nejvěrněji napodobit podmínky, ve kterých byl ostatek nalezen (např. původní hrob). Pokud to není možné, měla by být vytvořena archeologická rekonstrukce, která by se snažila vytvořit prostředí co nejvíce odpovídající způsobu původního umístění ostatku. Pokud by to bylo u ostatků z některých kultur možné, bylo by vhodné přizvat konzultanty z daného sociokulturního zázemí, kteří by mohli zprostředkovat méně zkreslený pohled na pohřební rituály a ostatky. Myslím, že participace konzultantů je bohužel výrazně podceňována v důsledku již zmíněného etnocentrismu.

V případě výstav jako je např. *Bodyworlds*, nebo využívání lidských ostatků pro formu umění, které nemá žádnou souvislost s pietou, se osobně domnívám, že zde již byla překročena určitá etická hranice. Dochází zde k jisté dehumanizaci, která je i v rozporu se zákonem (viz úvod). Pro zacházení s ostatky je nutné stanovit jisté mantinely. Dle mého názoru by lidské ostatky měly být výrazně odděleny od materiální sféry. Pokud tedy dojde k situaci,

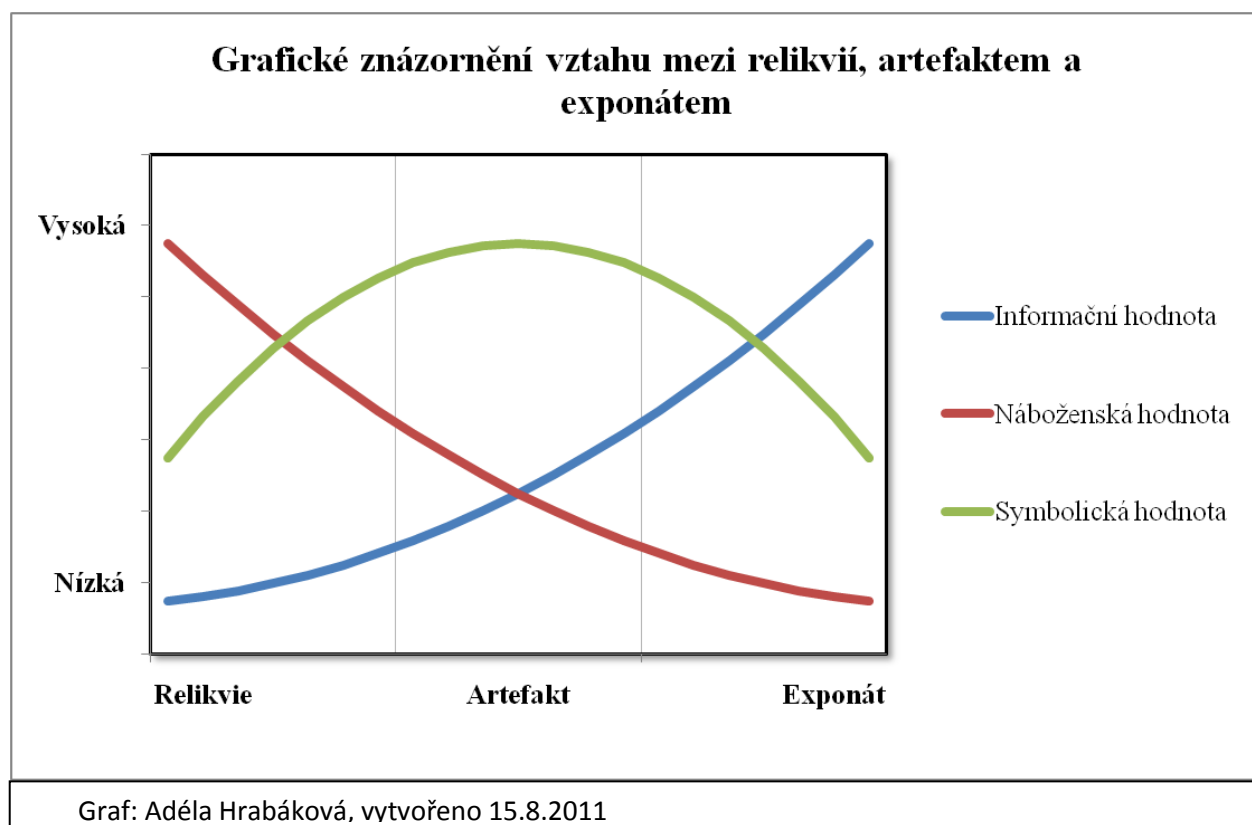
že je lidský ostatek degradován pouze na materiál, který je použit k výrobě jiného předmětu a/nebo použit za účelem výtvarného díla, jde již o výraznou dekadenci. Pak je velmi jednoduché sklouznout až k dehumanizaci. Vrcholná forma dehumanizace lidských ostatků byla praktikována za nacismu, kdy byly ostatky lidí, kteří zahynuli v koncentračních táborech přeměněny na užitkové předměty (např. vlasy těchto obětí byly použity jako zateplení kabátů určených pro vojáky).¹³⁴ Jedná se o největší formu ponížení, kdy je ostatkům upřena jakákoliv autenticita a lidská existence konkrétních bytostí je zcela popřena. Tohoto přístupu je bezpodmínečně nutné se vyvarovat v rámci zachování lidské důstojnosti.

¹³⁴ LASIK, A *Historical-Sociological Profile of the Auschwitz SS*, In *Anatomy of the Auschwitz death camp*, GUTMAN, Y. (ed.), B.m.v., Indiana University Press, 1998. s 261

5 Závěr

Jak bylo ukázáno, přístup k ostatkům je velmi různorodý, složitý a zahrnuje mnoho faktorů. Komplexita tohoto jevu je nezměrná a nepopsatelná. Jediné, co můžeme jako kulturologové dělat, je pokusit se dešifrovat jeho jednotlivé součásti a snažit se z nich sestavit platné vzorce pro lidské chování vůči svým mrtvým. Faktem zůstává, že právě smrt a její pozůstatky mohou být klíčem k pochopení kultur. Co lépe vypovídá o životě lidí, než to jak se dívají na smrt?

V textu práce jsem uvedla mnoho příkladů, které reprezentují některé aspekty vztahu vůči ostatkům. Z těchto svých pozorování se tedy v závěru pokusím vytvořit graf pro vztahy mezi relikviemi, artefakty a exponáty.

Jedná se o pomyslnou linku na niž jsou rozmístěny relikvie, artefakty a exponáty. Jako hodnoty jim můžeme přiřadit náboženský význam, symbolický význam a hodnotu informační. Na tuto linku můžeme na levý konec umístit relikvie. Relikvie ostatky s velkým religiózním nábojem, středním symbolickým nábojem a nízkou mírou informace, kterou předávají. Pokud se budeme pohybovat směrem ke středu přímky budou relikvie postupně ztrácet svůj

náboženský rozměr, ale bude sílit jejich symbolický význam. Postupně se transformují v artefakty, které se nacházejí uprostřed této pomyslné přímky. Artefakty mají střední míru informace, střední míru náboženského významu a vysokou míru symboliky. Od artefaktů budeme pokračovat směrem do prava, kde se hodnota jejich symbolického a náboženského náboje snižuje a zvyšuje se naopak hodnota informativní, až skončíme u exponátů, které se nacházejí na přímce napravo. Ty mají vysokou informační hodnotu, nízkou symbolickou hodnotu a nulovou náboženskou hodnotu.

Zjistili jsme tedy, že tyto tři kategorie se od sebe liší, přestože mají několik shodných vlastností, které jsou univerzální. Vnímání ostatku závisí na tom, jakou hodnotu mu sami přisuzujeme a od toho se odvíjí způsob, jakým s nimi zacházíme. Zároveň je náš vztah k ostatkům i odrazem naší vlastní kultury a je její nedílnou součástí.

Téma zkoumání bylo velice zajímavé a pro mne osobně přínosné. Objevila jsem spoustu aspektů chování k ostatkům, které bych v budoucnu ráda prozkoumala hlouběji a rozvedla. Ráda bych se například soustředila na souvislost těchto tří výše zmíněných kategorií ostatků a pohřebních rituálů.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Monografie:

AITKEN, E. B. – BERENSON MACLEAN, J. K. *Philostratus's Heroikos: Religion and Cultural Identity in the Third Century C.E.*, Leiden, Society of Biblical Literature, 2004.

JUANG, R. J. – MORISSETTE, N. *Africa and the Americas: culture, politics, and history: a Multidisciplinary Encyclopedia*, ABC-CLIO, 2008.

LUBKEMANN, S. C. – STEINER CH. B. *Perspectives on Africa: A Reader in Culture, History and Representation*, Singapore, Blackwell publishing, 2010.

MANLEY, D. – RÉE, P. *Henry Salt: Artist, Traveller, Diplomat, Egyptologist*, London, Libri Publications Limited, 2001.

SCHAFF, P. – WALLACE, H. *Nicene and Post-Nicene Fathers. Second Series, Volume IX Hilary of Poitiers*, New York, Cosimo, 2007.

AJMANI M. J. *Embalming: Principles and Legal Aspects*, Dehli, Jaypee Brothers Medical Publishers, 1998.

ANDREWS, C. *Egyptian mummies*, b.m.v., The Trustees of the British Museum, 2004.

AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

BAHN, P. G. *Hrobky a mumie*, b.m.v., Argo, 1997

BARNETT, T. L. *The nineteenth-century relic: A pre-history of the historical artifact*, b.m.v., ProQuest, 2008.

BOURKE, D. *Thomas Aquinas, Summa Theologiae, volume 56, the Sacraments 3a. 60-65*, New York, Cambridge University Press, 2006.

BULAG, U. E. *The Mongols at China's edge: history and the politics of national unity*, b.m.v., Rowman and Littlefield Publishers, 2002.

COOLEY, J. E. *The American in Egypt*, b.m.v., Adamant Media Corporation, 2005.

CRUZ, J. C. *Relics: The Shroud of Turin, the True Cross, the Blood of Januarius...History, Mysticism, and the Catholic Church*, Huntington, Our Sunday Visitor, 1984.

D'ALTROY, T. N. *The Incas*, b.m.v., Blackwell Publishing, 2002.

DAMASCUS, J. *Three treatises on the divine images*, LOUTH, A. (ed.), New York, St. Vladimir's Seminary Press, 2003.

DORJEE, P. *Stūpa and its technology: a Tibeto-Buddhist perspective*, Delhi, Indira Ghandi National Centre for the Arts, 1996.

ENTWISLE, P. *Taka: a vignette life of William Tucker 1784-1817 : convict, sealer, trader in human heads, Otago settler, New Zealand's first art dealer*, Dunedin, Port Daniel Press, 2005.

FRAZER, G. J. *Zlatá ratolest: Magie, mýty, náboženství*, Český Těšín, Praha, 1994.

GANNAL, J. N. *History of Embalming: and of Preparations in Anatomy, Pathology, and Natural History*, Philadelphia, Judah Dobson, 1840.

GEARY, P. J. *Furta Sacra: Theft of Relics in the Central Middle Ages*, Chichester, Princeton University Press, 1990.

HELLINGER, B. – Hövel, G. T. *Acknowledging what is: conversations with Bert Hellinger*, b.m.v., Zeig Tucker & Theisen Publishers, 1999.

HOFFMAN, B. T. *Art and Cultural Heritage: Law, Policy, and Practice*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

HOLST-WARHAFT, G. *The Cue for Passion: Grief and its Political uses*, b.m.v., Harvard University Press, 2000.

ISELL, W. H. *Mummies and Mortuary Monuments: a Postprocessual Prehistory of Central Andean Social Organization*, B.m.v., University of Texas Press, 1997.

JOHNSON, P. *A History of Christianity*, New York, Atheneum, 1987.

KARSTEN, R. *Blood, Revenge, War and Victory Feasts Among the Jibara Indians of Eastern Ecuador*, b.m.v., Kessinger Publishing, 2004.

- KERRIGAN, M. *Historie smrti: pohřební zvyky a smuteční obřady od starověku do současnosti*, Praha, Deus, 2008.
- KIPFER, B. A. *Dictionary of artifacts*, b.m.v., Blackwell publishing, 2007.
- LANKFORD, S. *Tahoe Beneath the Surface: The Hidden Stories of America's Largest Mountain Lake*, Heyday, Heyday and Sierra College Press, 2010.
- LAWRENCE, S. C. *Beyond the Grave – The use and Meaning of Human Body Parts: A Historical Introduction*. Iowa city, University of Iowa Press, 1998.
- MAYOR, A. *The First Fossil Hunters: Dinosaurs, Mammoths, and Myth in Greek and Roman Times*, New Jersey, Princeton University Press, 2000.
- MILLS, R. *Suspended Animation: Pain, Pleasure and Punishment in Medieval Culture*, London, Reaktion Books Ltd., 2005.
- NASSAU, R. H. *Fetichism in West Africa: Forty Years' Observation of Native Customs and Superstitions*, b.m.v, Forgotten Books, 1904.
- PROULX, D. A. *A sourcebook of Nasca ceramic iconography: reading a culture through its art*, b.m.v., University of Iowa Press, 2006.
- QUIGLEY, CH. *The Corpse: A history*, b.m.v. McFarland & Company, Inc. Publishers, 1996.
- QUIGLEY, CH. *Skulls and Skeletons: Human Bone Collections and Accumulations*, North Carolina, McFarland and Company, 2001.
- QUIGLEY, CH. *Modern Mummies: The Preservation of the Human Body in the Twentieth Century*, North Carolina, McFarland and Company, 1998.
- RUPPERT, B. D. *Jewel in the ashes: Buddha relics and power in early medieval Japan*, b.m.v., Harvard University Asia Center, 2000.
- RYCHLÍK, M. *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla*, b.m.v, Nakladatelství Lidové Noviny, 2005.
- SEIPEL, W. *Mummies and Ethics in the Museum*, In *Human Mummies, : A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996.
- SANDERS, K. *Bodies in the bog and the archaeological imagination*, b.m.v., The University of Chicago Press, 2009.

SNOEK, G. J. C. *Medieval Piety from Relics to Eucharist: A Process of Mutual Interaction*, Leiden, New York, Köln, Brill, 1995.

SILVERMAN, H. *Cahuachi in the ancient Nasca world*, b.m.v., University of Iowa Press, 1993.

STALLER, J. E. *Maize Cobs and Cultures: History of Zea Mays L.*, Berlin, Springer-Verlag, 2010.

STRONG, J. *Relics of the Buddha*, New Jersey, Princeton University Press, 2004.

SMITH, S. *To Serve the Living: The Public and Civic Identity of African American Funeral Directors*, In *Public Culture: Diversity, Democracy, and Community in the United States* SCHAFFER, M. S. (ed.), Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008.

TARLOW, S. *Ritual, Belief and the Dead in Early Modern Britain and Ireland*, b.m.v., Cambridge University Press, 2011.

TIMBS, J. *Things not Generally Known Familiarly Explained: Curiosities of Science*, London, Robson, Levy and Franklin, 1860.

VINCENT, N. *The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood Relic*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

WALSHAM, A. *Relics and Remains: Past and Present Supplements*, New York, Oxford University Press, 2010.

WHARTON, A. J. *Selling Jerusalem: Relics, Replicas, Theme Parks*, Chicago, The University of Chicago Press 2006.

WILLIAMS, CH. *The rough guide to Tenerife: including La Gomera*, London, Rough Guides, 2001.

WOOD, CH. S. *Forgery, replica, fiction: temporalities of German Renaissance art*, Chicago, The University of Chicago Press, 2008.

Časopisy:

BARILAN, Y. M. *Bodyworlds and Ethics of Using Human Remains: A Preliminary Discussion*, In *Bioethics*, Ročník 20, číslo 5, Blackwell publishing, 2006.

GILLESPIE, S. D. *Body and Soul among the Maya: Keeping the Spirits in Place*, Archeological papers of the American Anthropological Association: The Place and Space of Death, ročník 11, číslo 1, 2002.

Články ve sbornících:

MAEKAWA, S. – VALENTIN, N. *Developement of Prototype Storage and Display Case for the Royal Mummies of the Egyptian Museum in Cairo*, In *Human Mummies,: A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996.

ALLISON, M. J. *Early Mummies from Costal Peru and Chille*, In *Human Mummies,: A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996.

ANDREASEN, C. *The Archeology in Qilakitsoq*, In *The Mummies from Qilakitsoq - Eskimos in the 15th Century*, b.m.v, Man and Society, 1989.

BABB, L. A. *Sathya Sai Baba's Sainly Play*, In *Saint and Virtues*, HAWLEY, S. J. (ed.) , London, University of California Press, 1987.

BAGLIANI, A. P. *The Corpse in Middle Ages: the problem of the division of the body*, In *The Medieval World*, Svazek 10, New York, Routledge, 2001.

BERNARDO, T. A. *Black and Red Chinchorro Mummies of Peru and Chile*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

BOSTON, CH. *Ritual and Religious Beliefs*, In *World History Encyclopedia*, b.m.v., ABC-CLIO, 2011.

COCKBURN, A. *Introduction*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

FREIERT, W. K. *Orpheus: A Fuge on the Polis*, In *Myth and the Polis*, POZZI, D. C. WICKERSHAM J. M. (ed.) , New York, Cornell University Press, 1991.

GUNNEL, E. *Heroes and Hero-Cults*, In *Companion to Greek Religion*, OGDEN, D. A (ed.), Singapore, Blackwell Publishing 2010.

FISCHER, CH. *Bog Bodies of Denmark and northwestern Europe*, In *Mummies, disease & ancient cultures*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

HAMBLET W. *Ancestror Worship* In *Encyclopedia of Ancient Greece*, WILSON, N. G. (ed.), New York, Taylor and Francis Group, 2006.

HEAD, T. *Saints, Heretics, and Fire: Finding Meaning through the Ordeal*, In *Monks and Nuns, Saints and Outcasts: Religion in Medieval Society*, FARMER, S. – ROSENWEIN, B. H (ed.), New York, Cornell University Press, 2000.

LASIK, A *Historical-Sociological Profile of the Auschwitz SS* , In *Anatomy of the Auschwitz death camp*, GUTMAN, Y. (ed.), B.m.v., Indiana University Press, 1998.

SEIPEL, W. *Research on mummies in Egyptology. An overview*, In *Human Mummies,: A Global Survey of their Status and the Techniques of Conservation*, Wien, Springer-Verlag, 1996.

WIECZORKIEWICZ, A. *Unwrapping Mummies and Telling their Stories: Egyptian Mummies in Museum Rethoric*, In *Science, magic and religion: the ritual processes of museum magic*, b.m.v., Berghahn Books, 2005.

The Code of Cannon Law: A text and commentary, B.m.v., Paulist Press, 1985.

Internetové zdroje:

PULLELA, P. – HORNBY, C. Reuters.com [online]. Publikováno 16.8.2010 [cit. 15.8.2011] *Dostupné z:* <http://www.reuters.com/article/2011/05/01/us-pope-johnpaul-idUSTRE73Q2HT20110501>

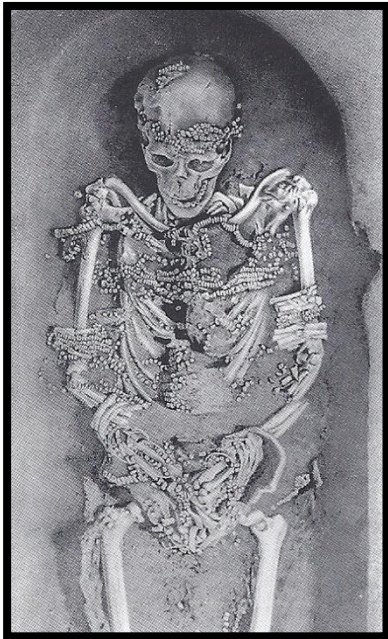
D'AVRAY, D. London's global university, List of relics [online]. Publikováno 16.8.2010 [cit. 15.8.2011] *Dostupné z:* http://www.ucl.ac.uk/history/research_projects/monasticarchives/typology/list

RYCHLÍK, M. Česká pozice.cz [online]. Publikováno 10.05.2011 [cit. 15.8.2011] *Dostupné z:* <http://www.ceskapozice.cz/zahranici/svetove-udalosti/tetovana-hlava-pakipaki-se-vraci-na-novy-zeland-%E2%80%93-po-136-letech>

WITHCOMB, D. Reuters.com [online]. Publikováno 1.5.2010 [cit. 15.8.2011] *Dostupné z:* <http://www.reuters.com/article/2011/06/14/us-relic-theft-idUSTRE75D5UW20110614>

Daily Mail Reporter [online]. 22.4.2011 [cit. 15.8.2011], *Dostupné z:* <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1378866/Tests-relic-bones-support-legend-Christian-saints-buried-alive-Ancient-Rome.html>

Obrazová příloha

Obr. č. 1- pohřeb doby ledové

Zdroj: BAHN, P. G. Hroby, hrobky a mumie,
b.m.v, Argo, 1997, s 40

Obr. č. 2 – Lebka a relikviář sv. Iva (1253–1303), Francie

Zdroj: <http://en.wikipedia.org/wiki/Relic>

Obr. č. 3 – Tělo Sv. Veronicy Giuliani (1660 –1727),
prohlášená za svatý ostatek v roce 1839

Zdroj: Archiv

Obr. č. 4 - zdobený relikviář ze 7 sol. nl.

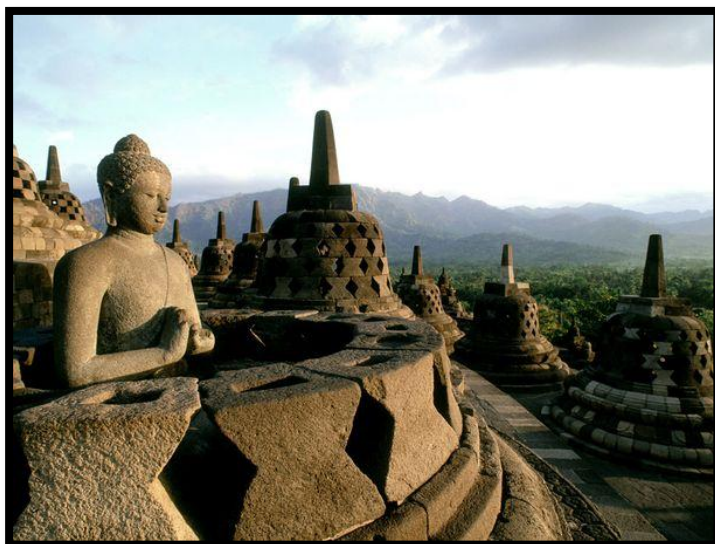
Zdroj: ROSENWEIN, B. *A Short History of Middleages*, The University of Toronto press, Canada, 2009. s

49

Obr. č. 5 - Ostatky Chrysanthuse a Daria, vystavené v Cattedrale di Reggio Emilia

Zdroj: Daily Mail Reporter [online]. 22.4.2011 [cit. 15.8.2011], *Dostupné z:*
<http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-1378866/Tests-relic-bones-support-legend-Christian-saints-buried-alive-Ancient-Rome.html>

Obr. č. 6- stúpa v Borobuduru

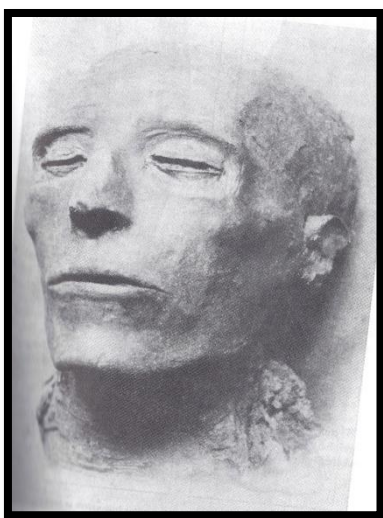
Zdroj: BELL, M. , National Geographic [online]. [cit. 15.8.2011] *Dostupné z:*
<http://travel.nationalgeographic.com/travel/countries/indonesia-guide/>

Obr č. 7 – Buddhův zub

Zdroj: Sari museum [online]. 5.6. 2002 [cit. 15.8.2011]

Dostupné z: http://www.sarimuseum.com/buddha_sari_4.htm

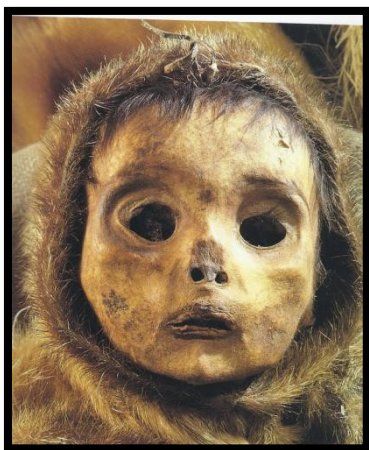
Obr. č. 8 – mumifikovaná hlava Sethiho I.

Zdroj:GERMEROVÁ, R. *Tajemství mumii*, Praha, Set Out,1997. s 51

Obr č. 9- Princezna z Ukoku, nalezená v Pazyryku

Zdroj: BAHN, P. G. *Hroby, hrobky a mumie*, b.m.v, Argo, 1997, s 146

Obr. č. 10 – mumifikovaná hlava inuitského dítěte z 15. stol.

Zdroj: BAHN, P. G. *Hroby, hrobky a mumie*, b.m.v, Argo, 1997, s 175

Obr. č. 11 – Mumie „dívky z Yde“ a rekonstrukce její předpokládané podoby
Zdroj: Archiv

Obr. č. 12 – Mumie Rosalie Lombardové

Zdroj: QUIGLEY, CH. *Modern Mummies: The Preservation of the Human Body in the Twentieth Century*, North Carolina, McFarland and Company, 1998. s 53

Obr. č. 13- Hlava Guanchezské mumie, přibližně 12 stol. nl.

Zdroj: AUFDERHEIDE, A. C. *The scientific study of mummies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003. s 19

Obr. č. 14- Chinchorrská mumie

Zdroj: BOSTON, CH. *Ritual and Religious Beliefs*, In *World History Encyclopedia*, b.m.v., ABC-CLIO, 2011. s 325

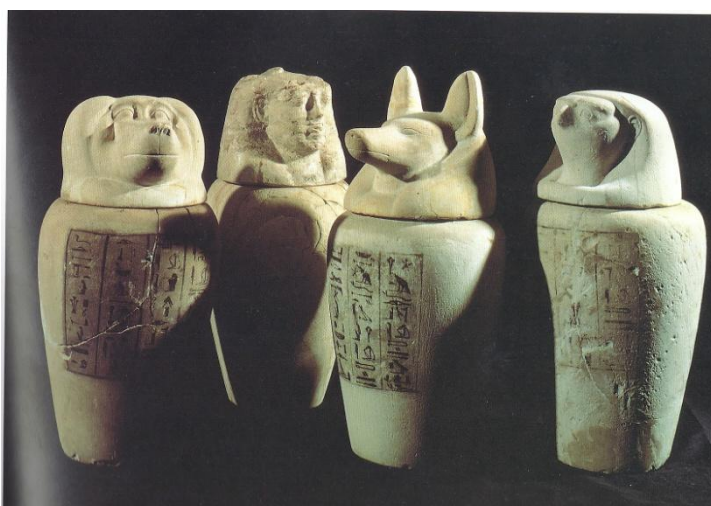
Obr. č. 15- Tollundský muž

Zdroj: archiv

Obr č. 16– Incká sakrificální mumie

Zdroj: BAHN, P. *Vepsáno do kostí*, Singapore, Mladá fronta, 2002. S 120

Obr č. 17- Kanopy

Zdroj: BAHN, P. G. *Hroby, hrobky a mumie*, b.m.v, Argo, 1997, s 183

Obr. č. 18 – Mumie V.I. Lenina

Zdroj: archiv

Obr. č 19 – Maorská tetovaná hlava *pakipaki*

Zdroj: RYCHLÍK, M. *Tetování, skarifikace a jiné zdobení těla*, b.m.v, Nakladatelství Lidové Noviny, 2005. s 108